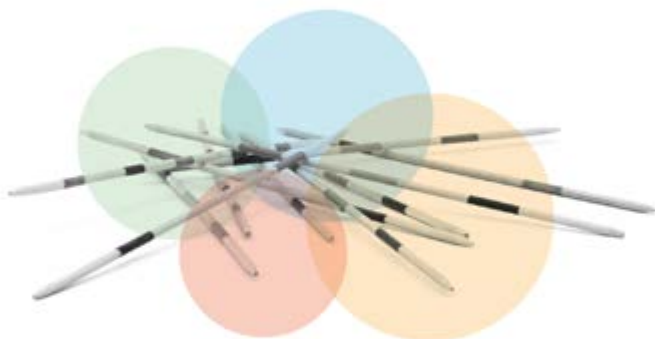

Vicenta Tasa Fuster i Alícia Villar Aguilés

Igualtat inclusiva **Cap a una nova llei valenciana d'igualtat**

Igualtat inclusiva

Cap a una nova llei valenciana d'igualtat*

Vicenta Tasa Fuster

Professora de dret constitucional de la Universitat de València

Alícia Villar Aguilés

Professora de sociologia de la Universitat de València

Resum:

Aquest treball és una reflexió orientada a obrir un debat sobre la necessitat d'aprovar una nova llei valenciana d'igualtat i quins aspectes innovadors hauria de contenir perquè fora una llei d'igualtat inclusiva. Parteix de la consideració que l'actual Llei valenciana per a la igualtat de dones i homes de 2003 va nèixer amb moltes limitacions estructurals, de concepció i d'objectius, i que en aquests moments és una norma que ha quedat obsoleta. Establert això, el document s'acosta a l'anàlisi de les lògiques legislatives en matèria d'igualtat de les últimes dos dècades i fa una aproximació a les principals línies actuals dels debats sobre igualtat en relació al sistema de sexe/gènere/sexualitat. Tenint en compte les anàlisis dels primers capítols, la part final planteja quins podrien ser els principis i els punts centrals inspiradors d'una futura llei d'igualtat des d'una perspectiva interseccional, i ho fa no per a construir una proposta tancada, sinó amb la finalitat de generar eixos per a un debat social plural que ajude a fer possible una llei avançada i realment igualitària.

* Aquest treball naix de la participació de les autores en el Laboratori de Feminisme de la Fundació Nexe. Les autores agraeixen a les companyes del Lab els debats i el seu coneixement de la matèria que ha influït en aquesta proposta.

Continguts

1. Presentació 3
2. La llei d'igualtat valenciana entre dones i homes de 2003: ¿pionera, circumstancial o quimèrica? 5
3. Les lleis d'igualtat i diversitat de gènere durant les dues dècades del segle XXI: una anàlisi sintètica 20
4. Debats oberts sobre la igualtat 30
5. Propostes per a una nova llei valenciana d'igualtat 42
6. Consideracions finals 58
7. Bibliografia 60

1. Presentació

La nostra intenció en presentar aquest document és generar un debat públic sense fixar una posició tancada i prefixada sobre el que ha de ser una nova llei valenciana d'igualtat. En conseqüència, aquest document de treball és una proposta per a iniciar un debat públic, solidari, sense prejudicis, plural, obert i que sume sensibilitats i mirades diferents que sàpien establir formes i espais de confluència.

Partim de la voluntat de fer un treball que estiga pensat des de la perspectiva valenciana i s'adreça a la societat valenciana. Tenim en compte els contextos europeu i estatal amb els quals tenim una vinculació política i legislativa, però voldríem que, sense caure en tòpics i llocs comuns, siga una proposta autocentrada, que integre els avanços en igualtat del País Valencià i tinga present la complexitat i la diversitat de la realitat valenciana. Per això prestem una atenció singular a les experiències legislatives valencianes més avançades com un punt de partida per a una nova llei d'igualtat. Al mateix temps, considerem que és necessari que en un país com el nostre en què la llengua pròpia, el valencià, no té un estatus legal, social, polític i institucional mínimament igual al castellà, una llei d'igualtat tinga en compte, i això és una novetat respecte a altres lleis similars de l'estat espanyol, el factor lingüístic. Al capdavant, des d'una perspectiva interseccional, la llengua també és un factor de discriminació i de desigualtat de les persones valencianoparlants i de les persones amb llengües diferents del castellà. Per això estimem que la nova llei valenciana ha de centrar-se essencialment en la realitat valenciana, recollir de manera crítica l'experiència acumulada i establir un marc que faça del nostre país un espai de drets

i d'igualtat amb el qual col·lectivament ens puguem sentir reconeguts.

Creiem que aquest document només té sentit en la mesura que contribuïska a impulsar una reflexió profunda, valenta i constructiva, que ens porte a aspirar a una legislació i societat més inclusiva.

És evident que l'actual Llei valenciana d'igualtat, de 2003, com expliquem al llarg del text, va nàixer amb limitacions i ha quedat normativament desbordada i

L'actual Llei valenciana d'igualtat, de 2003 va nàixer amb limitacions i ha quedat normativament desbordada i superada.

superada. I també és clar que, a l'Estat espanyol, les lleis autonòmiques dels últims anys han anat avançant i fent un sistema legal més complex pel que fa a la concepció de la igualtat, tot

i que la jurisprudència constitucional encara es mostra reticent als canvis legislatius i conceptuals que afecten la igualtat.

L'aspiració d'aconseguir una societat més igualitària ens interpel·la a conèixer millor com es produeixen les desigualtats i en aquest sentit la nova llei valenciana d'igualtat s'ha de fonamentar en el principi d'igualtat des de la perspectiva interseccional.

Des d'aquesta perspectiva, la nova llei valenciana d'igualtat ha de ser capaç d'establir una regulació que fonamente polítiques públiques efectives que acosten la realitat valenciana a la d'altres territoris més avançats en la matèria, però sense trasplantar mecànicament iniciatives i normes que obeeixen a processos històrics, característiques culturals i debats diferents dels nostres.

La nova llei d'igualtat haurà de redefinir molts objectius de la legislació valenciana actual, haurà d'establir detalladament l'objecte, l'eix central estructurador i les

matèries que es regulen en la llei, i haurà de reflexionar assenyadament sobre el subjecte del dret o el subjecte polític que cal emancipar i que està en l'origen de la norma. Totes aquestes qüestions són objecte d'un debat intens en l'àmbit social i acadèmic en aquests moments.

Aquest document s'estructura en sis apartats. El primer és aquesta presentació. El segon tracta sobre la Llei d'igualtat valenciana entre dones i homes de 2003 i analitza si fou una llei pionera, circumstancial o quimèrica. El tercer s'aproxima a l'estudi de les lleis d'igualtat i diversitat de gènere durant les dues dècades del segle XXI, fent-ne una anàlisi sintètica. El quart apartat presenta algunes línies obertes de debat en l'actualitat sobre la igualtat. El cinqué presenta la perspectiva interseccional i altres consideracions que hauria d'incorporar una nova llei valenciana d'igualtat amb voluntat de tenir consensos socials i polítics amples. El sisé són unes consideracions finals generals.

2. La llei d'igualtat valenciana entre dones i homes de 2003: ¿pionera, circumstancial o quimèrica?

2.1. Introducció a l'anàlisi de la llei

Les lleis són sempre el producte d'una realitat social ben determinada i d'un moment històric concret. Responen a una pulsio social, a l'existència d'un conflicte al qual s'intenta donar resposta jurídica ordenada per mitjà d'una norma. És habitual, per tant, que en la seua aprovació i, més encara, en el seu desenvolupament i aplicació hi haja posicions enfrontades, que a vegades poden canviar al llarg del temps (Dente i Subirats, 2014).

Les bones lleis serien aquelles que aconseguixen incorporar les pulsions existents en la societat en un moment concret, i ho fan sabent-hi determinar de manera diàfana el subjecte en què la llei centra l'atenció, l'objecte o les matèries que regula i per què ho fa, i té a més uns objectius ben definits. Les lleis, llavors, transcendeixen el temps en què són aprovades i són capaces d'incorporar les tendències principals de futur de la matèria que regulen. La vigència temporal i el suport social i polític estaran garantits si, a més, les lleis són aprovades amb consensos amples i transversals, i si en el seu desenvolupament reglamentari saben integrar nous problemes i ampliar els consensos col·lectius. Són lleis pioneres i, utilitzant la distinció clàssica del Dret constitucional, són lleis normatives (Loewenstein, 2018). Lleis que harmonitzen el subjecte i l'objecte de la llei amb els objectius, i en són coherents. Lleis que contribueixen al bé comú, encara que aquest siga un concepte discutit (Sandel, 2018).

Però aconseguir això no és fàcil. Hi ha lleis que poden «fracassar», malgrat tenir consensos polítics i socials molt amplis i definir bé el subjecte i l'objecte de la regulació, perquè queden ràpidament desfasades i superades pel canvi social, ja que els seus objectius són massa immediats i tenen una perspectiva curta. I el mateix pot passar amb lleis «molt avançades» amb objectius de futur rellevants i defensats per minories avantguardistes, però que no compten, en el temps en què s'aproven i en la societat concreta que regulen, amb el suport suficient dins de la societat perquè no responen al temps i al lloc on estan fetes. Les primeres són lleis circumstancials o, seguint amb la terminologia del Dret constitucional, lleis nominals; les segones, quimèriques o semàntiques,

en la conceptualització analítica del Dret constitucional (Loewenstein, 2018).

La nostra reflexió sobre la llei valenciana d'igualtat de dones i homes de 2003, és, principalment, determinar si es tractava d'una llei pionera, circumstancial o quimèrica d'acord amb els paràmetres que hem apuntat de manera genèrica. En funció de les conclusions a què arribem, caldrà preguntar-se si és una llei encara útil i adequada a la realitat actual i immediatament futura, o si, per contra, cal una nova llei que determine de manera clara el subjecte que justifica la norma, l'objecte o les matèries que cal regular i, finalment, els objectius que pretén aconseguir.

Les parts de la nostra aproximació a la llei valenciana d'igualtat entre dones i homes de 2003 seran quatre. La primera, una contextualització de la llei dins de la història recent de la legislació d'igualtat entre dones i homes, i d'igualtat de gènere; la segona, sobre el debat i els consensos de la llei en el moment de la seua aprovació i posteriorment; la tercera, sobre les línies generals de la llei i les lògiques seguides en el seu desenvolupament reglamentari; i la quarta, si és una llei pionera, circumstancial o quimèrica, i si cal deixar-la com està, reformar-la o superar-la amb una nova llei.

2.2. Breu semblança de la legislació de gènere a l'Estat espanyol

La Declaració dels drets de la dona i de la ciutadana, d'Olympe de Gouges, de 1791, sol ser considerada com el primer intent legislatiu orientat a la igualtat de les dones i els homes. El text presentat a l'Assemblea Nacional francesa el 28 d'octubre de 1791 fou rebutjat per la majoria de la cambra i provocà la persecució política de la seua autora per part dels jacobins i la seua mort guillot-

nada el 3 de novembre de 1793. De Gouges reivindicava la plena igualtat jurídica i legal de les dones i els homes, tot i que distingia —com la pràctica totalitat dels revolucionaris francesos respecte als homes— entre dones (dones amb drets civils) i ciutadanes (dones amb drets polítics i civils).

La reivindicació d'Olympe de Gouges tardà a obrir-se pas arreu d'Europa, però contribuï a estructurar un primer feminisme que lluità per la igualtat jurídica, el dret igual al vot i l'autonomia legal. A l'Estat espanyol, això fou possible en el breu interval de vigència de la Constitució de la II República (1931-1936/39). Durant la dictadura franquista es va tornar a una situació en què les dones eren subjectes subordinats legalment i jurídicament als homes (Morcillo, 2018; Soler, 2014).

La transició des de la dictadura totalitària franquista a la monarquia parlamentària democràtica tindrà com a element legal principal la Constitució de 1978, que comporta el reconeixement del dret de vot igual a dones i homes, i la remoció de tota la legislació que negava l'autonomia legal i jurídica de les dones. La lluita per superar la legislació franquista que subjugava legalment les dones i la conquesta del dret al divorci i del dret a l'avortament centrà bona part de les mobilitzacions feministes i de legislació que afavoria l'autonomia personal i col·lectiva de les dones. De fet, la llei espanyola del divorci de 1981 és una de les últimes regulacions d'aquest dret a Europa occidental, i no va ser fins a la reforma del 2005 que no va tenir una regulació avançada. Mentre que la llei de l'avortament no fou aprovada fins a 1985 per a alguns casos i no fou profundament modificada donant més autonomia a les dones fins al 2010.

Si la dècada de 1980 tingué en la lluita pel reconeixement del dret al divorci i a l'avortament els elements

principals de les mobilitzacions feministes, la dècada de 1990 s'obrí amb la reivindicació de la representació igualitària de dones i homes en l'àmbit de la representació política i, en menor grau, institucional (Sevilla, 2005). Progressivament la reivindicació es va ampliar a la necessitat de disposar de normes legals que garanteixen el dret a la igualtat de dones i homes, i la paritat institucional. Al mateix temps, la qüestió del temps i la conciliació i el problema de la violència criminal contra les dones s'incorporen a l'agenda política.

La legislació en favor dels drets i l'autonomia de les dones gira, llavors, en aquesta direcció. Així, en l'àmbit estatal s'aproven la Llei per a promoure la conciliació de la vida familiar i laboral de les persones treballadores (1999), la Llei reguladora de l'ordre de protecció de les víctimes de violència domèstica (2003), i les normes principals, més elaborades i sistemàtiques, fins ara, en matèria d'igualtat, la Llei orgànica de mesures de protecció integral contra la violència de gènere (2004) i la Llei orgànica 3/2007, de 22 de març, per a la igualtat efectiva de dones i homes (García Campá i Ventura, 2017).

Aquest impuls legislatiu domina la primera dècada del 2000 i, en part, la segona. Tot i que durant la segona dècada del segle XXI ha anat emergint, en algunes comunitats autònomes, legislació pròpia sobre identitat i expressió de gènere, com, per al cas valencià, el protocol d'acompanyament per a garantir el dret a la identitat de gènere, l'expressió de gènere i la intersexualitat (publicat al DOGV el 27/12/2016) per als centres educatius, la Llei 8/2017, de 7 d'abril, de la Generalitat, integral del reconeixement del dret a la identitat i a l'expressió de gènere a la Comunitat Valenciana. També a les universitats s'estan aprovant noves regulacions en aquesta matè-

ria, com ara el Protocol d'atenció a la identitat i a l'expressió de gènere de la Universitat de València (2019).

En aquest context i sempre dins dels debats primers, s'aproven lleis autonòmiques de protecció de les dones contra la violència de gènere en bona part de les comunitats autònomes, i s'aprova també la Llei 9/2003, de 2 d'abril, de la Generalitat, per a la igualtat entre dones i homes a la Comunitat Valenciana. Junt amb la llei d'igualtat de Castella i Lleó (març de 2003), la valenciana és una de les primeres normes que regulen aquesta matèria a l'Estat espanyol. És una llei anterior en el temps a la llei estatal de 2007 i a les lleis similars en la matèria regulada d'altres comunitats autònomes, que sovint tindran una regulació més sistemàtica i uns objectius més ambiciosos (Bodelón 2010; Albert i Soto-Arteaga, 2018).

Progressivament s'obri pas també la legislació autonòmica per la igualtat de gènere, especialment en la segona meitat de la dècada de 2010, regulant la no discriminació per motius d'identitat de gènere i de reconeixement dels drets de les persones transsexuals, els drets de lesbianes, gais, bisexuals, transgènere i intersexuals i per a erradicar l'homofòbia, la bifòbia i transfòbia, i el dret a la identitat i a l'expressió de gènere.

La Llei orgànica 3/2007 és un punt d'inflexió que va crear un marc normatiu en el tractament de la igualtat entre dones i homes de manera integral, en el sentit de dotar-se d'una legislació pròpia ambiciosa que tracta d'abastar de manera integral totes les qüestions que afecten la igualtat entre dones i homes. Després de més d'una dècada des de l'aprovació de l'emblemàtica Llei d'igualtat, el resultat té llums i ombres perquè, encara que s'han millorat alguns aspectes sobre la igualtat de dones i homes, i ha propiciat l'aparició d'una nombrosa

legislació a escala autonòmica no s'han complert tots els objectius marcats.

Amb caràcter general, observem en les últimes lleis autonòmiques d'igualtat un intent de ser més sistemàtiques, detallistes i àmplies que la llei d'igualtat estatal de 2007 en alguns aspectes, combinant dues dinàmiques no necessàriament contradictòries. D'una banda, un augment dels aspectes volutius o de *soft law*, i, d'altra, un increment de la voluntat de control legal i sociopolític de la seua aplicació mitjançant la regulació d'un règim sancionador, la tipificació de drets que cal garantir jurídicament i el seguiment dels indicadors d'igualtat i, ocasionalment, d'aspectes de les polítiques públiques. Hi ha una atenció especial, igualment, a les polítiques distributives mitjançant ajudes i subvencions en moltes de les lleis, i en les polítiques de foment i concertació.

Però la majoria d'aquestes normes tenen un component desideratiu o voluntarista elevat i tendeixen a ser inconcretes en qüestions bàsiques com ara el finançament de l'aplicació de la norma, la implementació de les polítiques públiques, la consideració dels impactes de gènere de les revolucions tecnològiques, i de manera singular els mecanismes per a fer el seguiment i l'avaluació rigorosa de l'impacte de les iniciatives previstes en les lleis.

La llei valenciana d'igualtat de 2003 naix en el context que hem descrit. Cal ara veure els debats i els suports parlamentaris que va generar, analitzant els debats del Diari de sessions de les Corts Valencianes de 13 de març de 2003 en què es recull la sessió plenària en què les Corts Valencianes aproven la llei. Farem referència tot seguit als arguments centrals de les respectives explicacions de vot dels grups que conformaven el parlament valencià en aquells moments.

2.3. Els consensos originaris de la llei valenciana d'igualtat el 2003

El parlament valencià que votà la llei d'igualtat el 2003 estava constituït per 49 diputades i diputats del PP, 34 del PSOE, 5 d'Esquerra Unida i 1 del Grup Mixt, tot i que vinculat indirectament al PSOE. La llei fou aprovada per 40 vots a favor, 23 en contra i cap abstenció; el 29,2% dels parlamentaris no assistí al ple de les Corts que votà la llei, 26 diputats. Caldria preguntar-se, de bon començament, si el fet que fora aprovada per un ple en què només van votar 70,8% de les persones que componien les Corts Valencianes i el fet que els debats estigueren feminitzats i protagonitzats exclusivament per dones, devia reforçar la consideració del caràcter circumstancial de la llei de 2003.

En aquest sentit, si tenim en compte l'explicació del vot final de les diferents formacions polítiques de les Corts Valencianes en el moment de l'aprovació de la llei, podem veure alguns dels eixos principals que enfrontaven el grup defensor de la llei (PP) amb els que s'hi oposaven (PSOE, EU, Grup Mixt). Així, els principals arguments del PP per a votar a favor de la llei foren que era el compliment d'un compromís polític establert amb la ciutadania, que era una llei de la majoria parlamentària i electoral, que comptava amb el suport de la majoria de les associacions que componien el Consell Valencià de la Dona, i que la llei era un indubtable pas avant per a les dones, ja que incorporava referències a la paritat, la igualtat salarial, la conciliació de la vida laboral i familiar, el sistema coeducatiu, la formació i l'accés laboral de les dones, la violència de gènere o per a facilitar la incorporació de les dones a les noves tecnologies.

Els arguments per a votar-hi en contra foren que no era una llei consensuada ni amb els grups polítics ni

amb les associacions de dones (PSOE, EU i Grup Mixt). Se l'acusava, a més, de ser una llei essencialment propagandística i sense intenció de facilitar polítiques d'igualtat efectives (PSOE i EU), una llei inconcreta i difusa en els objectius (PSOE, EU i Grup Mixt), sense concreció pressupostària (Grup Mixt), text jurídicament insegur que no havia tingut en compte les recomanacions fetes pel Consell Jurídic Consultiu (PSOE), ni el document aprovat pel Consell Valencià de la Dona (PSOE), a més de ser una llei insuficient que no havia tingut en compte moltes coses essencials com la garantia de la paritat en les llistes electorals (Grup Mixt), l'atenció de les dones en situació social difícil ni s'havia regulat una renda bàsica per a les dones (Grup Mixt), la transversalitat de gènere com a principi rector de les polítiques d'igualtat (PSOE), garantir les escoles infantils de 0 a 3 anys (PSOE) o el complement autonòmic per a les vídues (PSOE). La representant del PSOE anunciava que el pròxim govern progressista —que estimava que eixiria de les eleccions valencianes de maig del 2003— una de les primeres coses que faria seria modificar la llei.

Les discrepàncies principals estaven, doncs, en el procés d'elaboració de la llei, en la manca de consensos socials i polítics, i en la falta d'acord al voltant de la qüestió de la paritat, les dotacions pressupostàries per a implementar la llei i les polítiques socials que s'hi podien impulsar. En efecte, la llei impulsada pel conseller de Benestar Social, Rafael Blasco, fou elaborada seguint la lògica de dalt cap avall (*top-down*) de les polítiques públiques, matisada pel fet que en el procés de redacció tracta de bastir un sistema de suports socials mínims. Això no obstant, en la tramitació parlamentària les posicions enfrontades van dur a reforçar la dinàmica de dalt cap avall, van impedir els acords polítics amplis i

van reduir, en part, els suports socials inicials. Amb tot, la inexistència d'un consens polític i social de la llei, i el predomini en l'elaboració de la lògica de dalt cap avall no van implicar que fora una llei que tinguera una oposició intensa en termes polítics i socials, en bona part perquè, en els anys següents, la legislació estatal amb un caràcter més ambiciós, sistemàtic i general desborda la regulació, massa genèrica i modesta en els objectius, de la llei valenciana.

En conseqüència, sense negar el que la norma té de pas avant i de novetat normativa en matèria d'igualtat entre dones i homes, val a dir que, tot i ser una de les primeres lleis d'igualtat, tingué un caràcter essencialment més circumstancial que pioner, uns objectius predominantment genèrics i uns consensos de suport molt limitats.

2.4. Les línies principals de la llei

Normativament, com hem dit, va ser una llei bastant menys sistemàtica que la futura llei estatal contra la violència de gènere (2004) i per la igualtat efectiva (2007); però va establir un àmbit d'actuació relativament ampli i múltiple, en funció de les competències polítiques de la Generalitat.

Un dels àmbits regulats per la llei és el laboral amb la finalitat formal d'afavorir la igualtat en l'accés al treball, la igualtat de retribució i de les condicions de treball, la seguretat social, la promoció professional i la possibilitat de conciliar l'activitat professional amb la vida familiar, declarant la voluntat de desfeminitzar l'atenció familiar a les persones dependents.

Els articles que tracten sobre la igualtat en l'àmbit laboral apunten la necessitat de plans específics d'ocupació i de foment de l'ocupació dirigits a dones, l'impuls de

les escoles infantils i les guarderies laborals per a facilitar la conciliació de la vida familiar i laboral, la flexibilitat d'horaris, els permisos parentals, els plans d'igualtat en les empreses, la persecució de la discriminació salarial i l'assetjament sexual en el treball.

En l'àmbit social, la llei apunta la necessitat de plans que desfamiliaritzen i desfeminitzen l'atenció de la població infantil, les persones majors i les persones amb discapacitat, facilitant l'accés dels serveis públics per a afavorir la incorporació de les dones al mercat de treball. La llei també demana plans i ajudes públiques per a evitar la feminització de la pobresa i plans integrals de la família i la infància per a la corresponsabilitat en les càrregues familiars i les tasques domèstiques.

Una altra línia de regulació fou la referida a la violència de gènere. Així, la llei afirma que el Consell promourà la investigació sobre la violència de gènere, l'assistència a les víctimes de violència de gènere, seguirà les actuacions en matèria de violència contra les dones i n'informarà les Corts, coordinarà els protocols en els casos de maltractaments, protegirà les víctimes, afavorirà les prestacions d'habitatges i podrà personar-se en els procediments judicials per maltractaments.

La llei pretén facilitar una participació activa de les dones en la nova societat del coneixement i el seu accés a les tecnologies de la informació, mitjançant campanyes d'informació, el foment de l'accés i la comunicació i de la participació de les dones, si bé sovint aquestes mesures estan orientades a les dones amb discapacitat i tenen un caràcter de suport genèric i no apunten a estratègies generals i igualadores en l'accés a aquestes tecnologies.

Orienta part de la seua regulació a combatre estereotips sexistes divulgats pels mitjans de comunicació i la

publicitat sexista en els mitjans de comunicació audiovisual de titularitat pública; per contra, promou l'emissió de programes l'objectiu dels quals siga erradicar la violència contra les dones, l'assetjament sexual i l'explotació sexual de la dona. Així mateix es programarà l'emissió de campanyes institucionals sostingudes en el temps de sensibilització contra la violència de gènere.

La llei regula, igualment, mesures per a superar la infrarepresentació de qualsevol dels dos sexes en la política. Tanmateix, la llei presta més atenció a la presència de les dones en l'administració pública valenciana que no en les institucions polítiques del país, i confon de manera inadequada tres realitats diferenciades: l'àmbit institucional, l'espai polític de representació política i l'activitat tècnica de l'administració pública.

En aquest sentit, la llei diu buscar la paritat en les institucions valencianes, sense establir-hi quotes; i afirma, genèricament, de manera difusa i discutible, que el Consell de la Generalitat afavorirà la presència de dones en les candidatures presentades a les Corts Valencianes pels partits polítics i les agrupacions electorals (art. 11), sense establir quotes i incentivant la presència de dones en les candidatures amb l'increment en un 10% de les subvencions electorals quan l'escó siga ocupat per una dona. Cal advertir en aquest sentit que el Consell no pot regular la presència de les dones en les candidatures electorals, atès que això és competència dels òrgans legislatius, en aquest cas les Corts Generals i, en l'àmbit autonòmic, les Corts Valencianes.

Pel que fa a l'actuació que ha de promoure l'administració valenciana, la primera és l'educació per a la igualtat, la garantia de la presència de dones en la direcció administrativa, el treball per a usar un llenguatge no sexista i inclusiu, i la persecució de qualsevol mena de

discriminació per raó de sexe i qualsevol forma d'assetjament sexual.

La llei regula, finalment, les institucions valencianes de defensa de la igualtat, que serien el Consell Valencià de les Dones i la Defensoria de la Igualtat, exercida per la persona responsable de la Sindicatura de Greuges.

2.5. Innovacions i límits de la llei: el buit reglamentari

En termes generals, podem dir que el principal element innovador de la llei valenciana d'igualtat de 2003 és la seua existència i el fet que tracta de donar una resposta continguda i poc avançada al debat polític sobre la igualtat entre dones i homes i contra la violència de gènere que tenia lloc en aquells moments en la societat. Així mateix, val a dir que la llei valenciana en la mesura que parla conceptualment de «violència de gènere» va un pas més avant, que la Llei 27/2003, de 31 de juliol, reguladora de l'ordre de protecció de les víctimes de la violència domèstica que aprovaren les Corts Generals el 2003.

Val a dir, així mateix, que és en els aspectes de la violència de gènere on la llei valenciana té un articulat més imperatiu, que quasi podríem considerar de *hard law*, i posa les bases per a polítiques públiques més regulatives i més actives en termes col·lectius.

Per contra, en la resta d'àmbits regulats en la llei la norma és escassament coercitiva, té un caràcter de *soft law*, i indueix polítiques públiques de tipus distributiu (també dites clientelars) o de foment i promoció d'actituds i accions formals (Lowi, 1972).

Una prova del que diem és que la llei pràcticament no ha tingut desenvolupament reglamentari, si bé una part del seu articulat ha estat modificada a través del mecanisme, sempre discutible, de les lleis de mesures fiscals,

de gestió administrativa i financera, i d'organització de la Generalitat de 2016, 2018 i 2019. La reforma de 2016 establia que tot projecte normatiu havia d'incorporar un informe d'impacte per raó de gènere elaborat pel departament o centre directiu que proposa l'avantprojecte de llei o projecte de norma. La reforma de 2018 modifica aspectes de la llei referits a la formació per a la igualtat, sobre la Xarxa Valenciana d'Igualtat, els plans d'igualtat en les empreses, i, sobretot, sobre la violència sobre les dones i les distintes indemnitzacions a què tenen dret les víctimes, així com el dret d'accés a un habitatge. Finalment, la modificació de 2019 canvia aspectes referits a la publicitat no sexista i la funció del Consell en aquest àmbit, sobre la necessitat d'impulsar la desagregació de les dades de les estadístiques i les investigacions amb una perspectiva de gènere, i reafirma el valor d'assessorament i participació del Consell Valencià de la Dona.

Així, en l'àmbit de la violència de gènere, l'únic desenvolupament reglamentari directe va ser el Decret 52/2004, de 2 d'abril, del Consell de la Generalitat, pel qual es crea el Fòrum de la Comunitat Valenciana contra la violència de gènere i persones dependents en l'àmbit de la família. En bona part l'articulat referit a la violència de gènere en la llei d'igualtat de 2003 és superat per la Llei 7/2012, de 23 de novembre, integral contra la violència sobre la dona en l'àmbit de la Comunitat Valenciana.

En els altres àmbits, el desenvolupament reglamentari es concentra en el Decret 20/2004, de 13 de febrer, del Consell de la Generalitat pel qual es crea l'Observatori de Gènere de la Comunitat Valenciana (modificat pel Decret 153/2011, de 14 d'octubre) i en ordres que regulen ajudes públiques i iniciatives en matèria de benestar social o subvencions electorals.

Val a dir, a més, que la llei valenciana va quedar en molts aspectes superada per l'aprovació un any després en les Corts Generals de la Llei orgànica 1/2004, de 28 de desembre, de mesures de protecció integral contra la violència de gènere; i quatre anys després, també a les Corts Generals, l'aprovació de la Llei orgànica 3/2007, de 22 de març, per la igualtat efectiva de dones i homes; normes molt més ambicioses i sistemàtiques, tot i que la Llei 3/2007 manté un fort component de *soft law* (Rubio 2014; Tasa, 2017; Marrades, 2019; Castro, 2020).

2.6. Reflexió general

La Llei valenciana d'igualtat entre dones i homes de 2003, malgrat ser una de les primeres lleis que tracten a l'Estat espanyol la qüestió de la igualtat, és una llei més circumstancial que pionera, elaborada i aprovada

La llei valenciana d'igualtat de 2003, malgrat ser una de les primeres, és més circumstancial que pionera, elaborada i aprovada amb una lògica de dalt cap avall.

amb una lògica de dalt cap avall. És una llei de majoria parlamentària amb escassos consensos polítics i socials fora del grup polític que la va votar; és una norma escassament exigent i fins i tot confusa a l'hora de tractar aspectes com ara la qües-

tió de la paritat; hi domina una regulació *soft law* molt pronunciada; està essencialment orientada a l'impuls de polítiques públiques de foment i subvencions de caràcter distributiu; és escassament regulativa i coercitiva, i ha tingut un desenvolupament reglamentari limitat a la creació d'institucions participatives i de seguiment de la realitat de les dones al País Valencià.

Les reformes puntuals fetes els anys 2016, 2018 i 2019 han millorat aspectes puntuals de la llei, però no han

actualitzat ni el subjecte de la regulació, ni l'objecte i la matèria regulada, ni els objectius que es pretenen aconseguir amb la llei. A més, la llei ha quedat constreta per una legislació estatal més avançada i, alhora, estinem que ha quedat desfasada respecte a les normes autonòmiques més sistemàtiques

La llei ha quedat constreta per una legislació estatal més avançada i ha quedat desfasada respecte a les normes autonòmiques més sistemàtiques i avançades.

i avançades aprovades en l'última dècada.

És per tot això que, en la nostra opinió, cal estudiar, debatre i aprovar un nou marc legal que avance en la igualtat al País Valencià.

3. Les lleis d'igualtat i diversitat de gènere durant les dues dècades del segle XXI: una anàlisi sintètica

3.1. Les lleis d'igualtat i la seua relació amb el sistema sexe/gènere/sexualitat

La normativa sobre igualtat de gènere s'ha entès de manera predominant a partir del principi d'igualtat de tracte i la incorporació de la idea de la desigualtat entre dones i homes basada en les relacions desiguals de gènere, en una estructura social subordinant per a les dones (Bodelón, 2010). Això és un fet que es constata en la major part de les normatives internacionals i europees de les darreres dècades on el principi de no discriminació i igualtat entre dones i homes fa referència a la raó biològica de «sexe», sense recollir-se la possibilitat més extensa i sociocultural del «gènere». Més aviat, la noció de gènere acompanya el principi d'igualtat, de diversitat

i també el conegut enfocament o perspectiva de gènere en les polítiques públiques, però bàsicament es concreta en una manera d'entendre el gènere que fa referència a dones i homes d'una manera binària i sexuada.

Som ben conscients de la complexitat del sistema sexe/gènere. Referir-nos al gènere no és només fer esment de les dones, ni de dones i homes, tot i que sovint ho trobem així en documents oficials i propostes legislatives. El gènere és una categoria àmpliament discutida

El gènere és una categoria àmpliament discutida en fòrums d'activisme social, en l'esfera política institucional i en les àgores acadèmiques.

en fòrums d'activisme social, en l'esfera política institucional i en les àgores acadèmiques. I sovint planteja confrontaments. No és senzill, per tant, aconseguir un consens perquè hi ha diversos debats oberts sobre com entendre aquest sistema de

categories sexe/gènere que sens dubte ens posiciona en l'estructura social, la qual cosa comporta privilegis i oportunitats de diferent manera. I a més, aquest sistema complex es completaria com a sexe/gènere/sexualitat, ja que la diversitat de la sexualitat, tant en les formes de narrar-la, viure-la i exposar-la, suposa un trencament amb la dualitat com a norma establerta.

Allò que coneixem com a «lleis d'igualtat» es vinculen de manera més o menys directa amb aquest sistema complex de categories. Les lleis d'igualtat s'han desenvolupat de manera diferent a l'Estat espanyol, pel que fa a contingut, abast i moment de la seua aprovació, i això ha propiciat un panorama heterogeni. Diferenciem ací dos moments: la primera i la segona dècada del segle XXI. La primera dècada ha resultat emblemàtica en matèria de legislació sobre igualtat entre dones i homes a

l'Estat: s'hi van aprovar la major part de les lleis autonòmiques. Aquestes lleis d'àmbit autonòmic es refereixen a la igualtat entre homes i dones, exclusivament, i també hi ha lleis específiques sobre violència de gènere.

Durant la segona dècada del segle XXI continua aquesta tendència legislativa i apareix de manera més emergent en algunes comunitats autònomes legislació pròpia sobre identitat i expressió de gènere. Aquesta tendència pot ser interpretada com un gir des d'una definició de gènere centrada en dones i homes a una més àmplia on gènere i sexualitat interseccionen i reflecteixen una realitat sociològica més complexa i diversa, que ens permet referir-nos a igualtat sexual i de gènere, o fins i tot matisar-ho més encara com a igualtat en la diversitat sexual i de gènere (Venegas, Villar i Santos, 2019).

A continuació, enumerarem les principals referències legislatives fins a la Llei orgànica 3/2007, seguint la proposta de Montenegro (2016):

- Llei 39/1999, de 5 de novembre, per a promoure la conciliació de la vida familiar i laboral de les persones treballadores.
- Llei 27/2003, de 31 de juliol, reguladora de l'ordre de protecció de les víctimes de violència domèstica.
- Llei 30/2003, de 13 d'octubre, sobre mesures per a incorporar la valoració d'impacte de gènere en les disposicions normatives que elabora el Govern.
- Llei orgànica 1/ 2004, de 28 de desembre, de mesures de protecció integral contra la violència de gènere.
- Llei orgànica 3/2007, de 22 de març, per a la igualtat efectiva de dones i homes.

La Llei orgànica 3/2007 va incorporar un element innovador en aquell moment que va ser la creació d'un marc normatiu en el tractament de la igualtat de gènere de manera integral, en el sentit de dotar-se d'una legislació pròpia, de fet, pot «entendre's com una presa de consciència parlamentària, sent el gènere plantejat com un element transversal de la nostra societat i la nostra normativa» (Montenegro, 2016).

La cronologia normativa mostra que la problemàtica de la violència de gènere ha sigut legislada amb anterioritat a la llei d'igualtat per raó de l'alarma social que ha provocat i provoca aquesta problemàtica. En un inici el concepte incorporat en aquesta legislació va ser violència domèstica, una expressió que ha anat evolucionant cap al concepte actual de violència de gènere que respon més a una lògica sociològica i estructural basada en un sistema social patriarcal de dominació cap a les dones. De fet, ha existit i existeix una línia d'anàlisi de la violència de parella dins de l'àmbit domèstic que identifica la violència de gènere amb la violència familiar o domèstica amb una tendència a relacionar-la amb les característiques de les víctimes i dels seus agressors, sense vincular-la amb el sistema social en un sentit extens (Gómez Nicolau, 2015).

Després de més d'una dècada des de l'aprovació de l'emblemàtica llei d'igualtat espanyola el resultat té llums i ombres perquè, encara que s'han millorat alguns aspectes sobre la igualtat de gènere i ha propiciat l'aparició d'una nombrosa legislació a escala autonòmica, no s'han complit tots els objectius marcats perquè «potser l'ambició i el positivisme van ser més forts que la presa de consciència de les circumstàncies socials d'aquell moment i pot ser que la societat no estiguera preparada per a una legislació tan avançada en matèria de gènere»

re sense una educació específica prèvia» (Montenegro, 2016).

3.2. La primera i la segona dècada de lleis d'igualtat autonòmiques

Durant les dues dècades del segle XXI s'han aprovat les lleis d'igualtat autonòmiques. La llei valenciana va ser una de les primeres lleis autonòmiques d'aquesta època.

Primera dècada (2000-2009):

- Llei foral 33/2002, de 28 de novembre, de foment de la igualtat d'oportunitats entre dones i homes. Comunitat Foral de Navarra.
- Llei 1/2003, de 3 de març, d'igualtat d'oportunitats entre dones i homes a Castella i Lleó.
- Llei 9/2003, de 2 d'abril, de la Generalitat, per a la igualtat entre dones i homes. Comunitat Valenciana
- Llei 16/2003, de 8 d'abril, de prevenció i protecció integral de les dones contra la violència de gènere. Canàries.
- Llei 7/2004, de 16 de juliol, gallega per a la igualtat de dones i homes. Galícia.
- Llei 4/2005, de 18 de febrer, per a la igualtat de dones i homes. Euskadi.
- Llei 5/2005, de 20 de desembre, integral contra la violència de gènere de la Comunitat de Madrid.
- Llei 7/2007, de 4 d'abril, per a la igualtat entre dones i homes, i de protecció contra la violència de gènere a la Regió de Múrcia.
- Llei 11/2007, de 27 de juliol, per a la prevenció i el tractament integral de la violència de gènere, de la Comunitat Autònoma de Galícia

- Llei 12/2007, de 26 de novembre, per a la promoció de la igualtat de gènere, a Andalusia.
- Llei 13/2007, de 26 de novembre, de mesures de prevenció i protecció integral contra la violència de gènere, a Andalusia.
- Llei 7/2007, de 4 d'abril, per a la igualtat entre dones i homes, i de protecció contra la violència de gènere a la Regió de Múrcia.
- Llei 3/2008, de 3 de juliol, de modificació de la Llei 7/2007, de 4 d'abril, per a la igualtat entre dones i homes, i de protecció contra la violència de gènere a la Regió de Múrcia.
- Llei foral 12/2009, de 19 de novembre, de no discriminació per motius d'identitat de gènere i de reconeixement dels drets de les persones transsexuals. Navarra.

Segona dècada (2010-2019):

- Llei 1/2010, de 26 de febrer, canària d'igualtat entre dones i homes. Canàries.
- Llei 12/2010, de 18 de novembre, d'igualtat entre dones i homes de Castella-la Manxa.
- Llei 13/2010, de 9 de desembre, contra la violència de gènere a Castella i Lleó.
- Llei 1/2011, d'1 de març, d'avaluació de l'impacte de gènere a Castella i Lleó.
- Llei 2/2011, d'11 de març, per a la igualtat de dones i homes i l'erradicació de la violència de gènere. Astúries.
- Llei 8/2011, de 23 de març, d'Igualtat entre dones i homes i contra la violència de gènere a Extremadura.

- Llei 2/2011, d'11 de març, per a la igualtat de dones i homes i l'erradicació de la violència de gènere. Astúries.
- Llei 3/2012, de 16 de febrer, per la qual es modifica la Llei per a la igualtat de dones i homes i la Llei sobre creació d'Emakunde-Institut Basc de la Dona. Euskadi.
- Llei 14/2012, de 28 de juny, de no discriminació per motius d'identitat de gènere i de reconeixement dels drets de les persones transsexuals. Euskadi.
- Llei 2/2014, de 14 d'abril, per la igualtat de tracte i la no discriminació de lesbianes, gais, transsexuals i intersexuals a Galícia.
- Llei 2/2014, de 8 de juliol, integral per a la no discriminació per motius d'identitat de gènere i reconeixement dels drets de les persones transsexuals d'Andalusia.
- Llei 11/2014, del 10 d'octubre, per a garantir els drets de lesbianes, gais, bisexuals, transgènere i intersexuals i per a erradicar l'homofòbia, la bifòbia i transfòbia. Catalunya.
- Llei 8/2014, de 28 d'octubre, de no discriminació per motius d'identitat de gènere i de reconeixement dels drets de les persones transsexuals. Canàries.
- Llei 12/2015, de 8 d'abril, d'igualtat social de lesbianes, gais, bisexuals, transsexuals, transgènere i intersexuals i de polítiques públiques contra la discriminació per orientació sexual i identitat de gènere a Extremadura.
- Llei 17/2015, del 21 de juliol, d'igualtat efectiva de dones i homes. Catalunya.

- Llei 2/2016, de 29 de març, d'identitat i expressió de gènere i igualtat social i no discriminació de la Comunitat de Madrid.
- Llei 8/2016, de 27 de maig, d'igualtat social de lesbianes, gais, bisexuals, transsexuals, transgènere i intersexuals, i de polítiques públiques contra la discriminació per orientació sexual i identitat de gènere en la Comunitat Autònoma de la Regió de Múrcia.
- Llei 8/2016, de 30 de maig, per a garantir els drets de lesbianes, gais, trans, bisexuals i intersexuals i per erradicar la LGTBIfòbia. Illes Balears.
- Llei 11/2016, de 28 de juliol, d'igualtat de dones i homes. Illes Balears.
- Llei 11/2016, de 15 de juny, per la qual es modifica la Llei 7/2007, de 4 d'abril, per a la igualtat entre dones i homes, i de protecció contra la violència de gènere a la Regió de Múrcia.
- Llei 12/2016, de 22 de juliol, per la qual es modifica la Llei 11/2007, de 27 de juliol, gallega per a la prevenció i el tractament integral de la violència de gènere. Galícia.
- Llei 1/2017, de 17 de març, de modificació de la Llei 16/2003, de 8 d'abril, de prevenció i protecció integral de les dones contra la violència de gènere. Canàries.
- Llei 8/2017, de 7 d'abril, integral del reconeixement del dret a la identitat i a l'expressió de gènere en la Comunitat Valenciana.
- Llei 12/2017, de 2 de novembre, de modificació de les lleis reguladores de les institucions de la Generalitat per garantir la igualtat entre dones i homes en els seus òrgans.

- Llei 8/2017, de 28 de desembre, per a garantir els drets, la igualtat de tracte i no discriminació de les persones LGTBI i els seus familiars a Andalusia.
- Llei 8/2017, de 19 de juny, per a la igualtat social de les persones LGTBI+. Comunitat Foral de Navarra.
- Llei 4/2018, de 19 d'abril, d'identitat i expressió de gènere i igualtat social i no discriminació de la Comunitat Autònoma d'Aragó.
- Llei 3/2018, de 22 de juny, de modificació de la Llei 5/2005, de 20 de desembre, integral contra la violència de gènere de la Comunitat de Madrid.
- Llei 7/2018, de 28 de juny, d'igualtat d'oportunitats entre dones i homes a Aragó.
- Llei 7/2018, de 30 de juliol, per la qual es modifica la Llei 13/2007, de 26 de novembre, de mesures de prevenció i protecció integral contra la violència de gènere a Andalusia.
- Llei 4/2018, de 8 d'octubre, per a una societat lliure de violència de gènere a Castella-la Manxa.
- Llei 9/2018, de 8 d'octubre, de modificació de la Llei 12/2007, de 26 de novembre, per a la promoció de la igualtat de gènere a Andalusia.
- Llei 23/2018, de 29 de novembre, d'igualtat de les persones LGTBI. Comunitat Valenciana.
- Llei 18/2018, de 20 de desembre, d'igualtat i protecció integral contra la discriminació per raó d'orientació sexual, expressió i identitat de gènere. Aragó.

- Llei 2/2019, de 7 de març, per a la igualtat efectiva entre dones i homes. Comunitat Autònoma de Cantàbria.
- Llei 3/2019, de 20 de març, de modificació de la Llei 7/2007, de 4 d'abril, per a la igualtat entre dones i homes, i de protecció contra la violència de gènere a la Regió de Múrcia.
- Llei foral 17/2019, de 4 d'abril, d'igualtat entre dones i homes. Navarra.
- Llei 7/2019, de 9 d'abril, de modificació de la Llei 1/2010, de 26 de febrer, canària d'igualtat entre dones i homes, i de modificació de les lleis reguladores dels òrgans de rellevància estatutària per garantir la representació equilibrada entre dones i homes en la composició.
- Llei 9/2019, de 27 de juny, de modificació de la Llei 14/2012, de 28 de juny, de no discriminació per motius d'identitat de gènere i de reconeixement dels drets de les persones transsexuals. Euskadi.

Si donem un colp d'ull ràpid a la llista de lleis autonòmiques de la primera i la segona època,¹ es pot distingir clarament que les lleis sobre igualtat entre dones i homes van per una banda i les lleis que es refereixen al col·lectiu divers LGTBI van per una altra. Aquesta bretxa legislativa —podríem anomenar-la així— s'ha obert i ha donat lloc a diferents interpretacions i posicionaments.

Recentment, el govern d'Euskadi va presentar a principis d'any (28/01/2020) el projecte de llei de segona

1. El recull de legislació autonòmica s'ha elaborat cercant diverses categories en el BOE. Les categories cercades han sigut: «igualtat», «LGTBI», «dones i homes», «gènere», «lesbianes», «trans».

modificació de la Llei per a la igualtat de dones i homes que modificarà la llei basca de 2005. Es tracta d'una proposta de llei que sembla intensificar més l'atenció a la violència masclista.² És la darrera proposta legislativa localitzada en l'Estat fins a la data en què escrivim aquest text.

La tercera dècada del segle XXI s'inicia amb l'any

L'actual reflexió sobre deures i drets socials pot comportar una concepció més avançada de la igualtat de gènere en un sentit de diversitat i inclusió.

2020, un any fatídic per la crisi social i sanitària a conseqüència de la pandèmia de la covid-19. Tanmateix, el moment en què ens trobem de reflexió i revisió de deures i drets socials pot comportar una concepció més avançada de la igualtat de

gènere en un sentit de diversitat i inclusió, com defenem ací, i des d'on convidem a obrir el debat. Cal una igualtat més inclusiva i extensa com a principi que incloga a totes les persones i que no es limite a col·lectius concrets, sinó que siga una llei d'igualtat entesa des de la perspectiva interseccional de la desigualtat i enfocada per a totes les persones.

2. Es tracta d'una proposta de llei que intensifica més la categoria «sexe» que la de «gènere» en un sentit d'emmarcar-se en la discriminació de «sexe» en un moment de debat actiu sobre l'abast de les lleis d'igualtat.

4. Debats oberts sobre la igualtat

4.1. ¿Igualtat de gènere?

La nostra societat està construïda i articulada per unes relacions entre sexes desiguals fonamentades per l'existència del sistema social patriarcal i androcèntric que reparteix poders i privilegis de manera no equilibrada entre homes i dones, entre altres possibilitats de gèneres i sexualitats diverses. A més de les discriminacions vinculades a la categoria sexe, entesa majoritàriament com a biològica, tot i que hi ha visions que defenen que forma part d'una construcció cultural (Butler, 2007),³ també disposem de la categoria gènere que comporta discriminacions profundament arrelades a la nostra història i societat pel rebuig que ha suposat i suposen aquelles identitats i expressions de gènere que no s'ajusten al que es considera com a normatiu.

A la històrica lluita de reivindicacions pels drets de les dones a equiparar-se en drets als homes se suma la lluita portada a terme per les persones que demanen identificar-se i expressar-se en el gènere que desitgen i transformar el sistema sexe/gènere, així com portar la sexualitat al centre de la reivindicació; persones que freqüentment són agrupades sota les sigles del col·lectiu LGTBI, que, al seu torn, no és internament homogeni sinó divers.

El coneixement produït des de l'activisme pels drets de les dones i de les persones de sexualitats i gèneres no normatius s'ha anat acompanyant d'un camp de treball

3. «Si es refuta el caràcter invariable del sexe, es veurà que aquesta construcció denominada “sexe” està tan culturalment construïda com el gènere; de fet, potser el sexe sempre ha estat gènere i, en conseqüència, la distinció entre sexe i gènere no existeix com a tal» (Butler, 2007: 55).

acadèmic feminista que s'ha anat consolidant amb força des de la segona meitat del segle xx i que continua amb més força encara durant el nou segle amb nous posicionaments epistemològics i corrents dels feminismes (com ara, feminisme neoliberal, postfeminisme, transfeminisme o ciberfeminisme, entre d'altres).⁴ Aquesta consolidació dels estudis sobre el sistema sexe/gènere/sexualitat es pot comprovar en l'efervescència de revistes especialitzades i com a camp actiu de generació de coneixement que està impulsant nous títols de postgrau en les universitats.

Sovint tot aquest entramat que suposa el sistema sexe/gènere/sexualitat queda reduït a gènere com a noció central. Forma part de manera destacada com a noció de les polítiques europees i estatals. Així, el gènere ha estat entès des de diferents focus d'atenció: des d'una mirada focalitzada en les dones, des de l'anomenada perspectiva de gènere, fins a la desconstrucció mateixa de la categoria gènere com a sinònim de la variable sociodemogràfica de sexe, o com a una relació social i històricament construïda (Lombardo, Meier & Verloo, 2017). És, per tant, una noció no unívoca i amb múltiples significats en les polítiques públiques que reflecteix que és un terme discutit (Verloo, 2007).

És un fet conegut que les polítiques d'igualtat de gènere han posat el focus principal en les dones, com no podia ser d'una altra manera venint d'un passat no tan llunyà en què la discriminació cap a les dones en la

4. Per a conèixer més aquests corrents recomanem els articles d'autores valencianes com «Feminisme neoliberal: un oxímoron?» (2018) de Maria Medina-Vicent, l'article de Sonia Reverter Bañón «Ciberfeminismo: de virtual a político» (2013) o l'article d'Arantxa Grau i Muñoz titulat «Placeres políticos: el activismo transfeminista en el Estado español y la re-politización de la sexualidad como estrategia de disidencia» (2018).

nostra societat era considerada natural i jurídicament acceptada. I, a més, com diu Raquel Platero, les lleis d'igualtat «han sostingut una idea molt monolítica d'allò que significaven les dones; les lleis de sexualitat han tingut una idea molt monolítica del fet gai, per la qual cosa han tingut problemes per als subjectes que no estaven dins, exactament, de la categoria hegemònica de dona o dins de la categoria hegemònica de gai» (Platero, 2013: 50).

La demanda social d'igualtat de gènere i la seua rellevància com a camp d'estudi, tanmateix, no evita que la igualtat de gènere no siga un terme contestat (Verloo, 2007), en el sentit de disputa que ja va argumentar Judith Butler en *Gender Trouble* (1990), un dels textos fundadors de la teoria *queer* i reiteradament citat. La mateixa Butler deixa ben clar el caràcter d'adquisició del gènere quan afirma que «el gènere sempre és adquirit» i, més en concret, que «és la construcció cultural del sexe: les múltiples vies obertes de significat cultural originades per un cos sexual» (Butler, 2007:225), i aquestes vies obertes les podem entendre, en el sentit butlerià, com a relacionals i més enllà dels límits binaris del sexe.

No es pot negar que tot aquest debat es manté viu i també en disputa en l'actualitat, tant en el terreny de l'activisme feminista i *queer*, com en el plànol acadèmic. Les categories de sexe i gènere són nocions contestades i discutides, especialment d'ençà que s'han anat aprovant lleis d'igualtat i de no discriminació on es reconeixen drets al col·lectiu LGTBI i, també, per les reaccions contràries des de posicions que se situen en corrents del feminisme, com l'anomenat feminisme de la igualtat i feminisme institucional, o la disputa desenvolupada de manera intensa al voltant de les dones transgènere i les cisgènere (no trans), especialment d'actualitat en la dar-

rera convocatòria del 8M de 2020 i el debat obert sobre la desconstrucció del subjecte polític del feminisme: les dones.

Però ¿què és una dona? La vella pregunta que torna i retorna des del famós plantejament de Simone de Beauvoir fins a la nostra actualitat que interroga a la biologia i que posa en joc el sistema sexe/gènere/sexualitat.

4.2. Quin és o són el(s) subjecte(s) polític(s) del debat?

El debat sobre la desconstrucció del subjecte polític del feminisme al voltant de la disputa entre les dones (cis) i aquelles considerades sovint com «les altres dones» (trans) no és nou certament, però actualment es troba molt viu. És un debat agitat pels temors a perdre aquest subjecte polític considerat com el subjecte propi del feminisme, un subjecte polític que necessàriament ha de considerar la intersecció d'altres categories més enllà del cos sexual.

És evident, però ho remarcuem, que hi continua havent una discriminació social, econòmica, política, laboral i un llarg etcètera cap al subjecte polític de les dones, i aquesta discriminació es produeix cap al subjecte polític dona trans perquè a totes les categories de desigualtat que s'associen socialment a les dones se suma la (re)presentació d'un cos generalment no normatiu, una expressió de gènere sovint rebutjada perquè no encaixa en els gèneres admesos socialment. Les dades de l'informe *Ser 'trans' en la UE* a partir de l'enquesta sobre LGTB en la UE de 2012 mostren que un 45% de les dones trans havien patit agressions o amenaces de violència física i/o sexual en els darrers dotze mesos.⁵

5. *Being Trans in the European Union: Comparative analysis of EU LGBT survey data* (2014). En línia: <<http://fra.europa.eu/en/publication/2014/>>

S'han anat vessant declaracions diverses des del feminisme i de feministes reconegudes que afirmen que prescindir del subjecte polític «propi» del feminisme, les dones (cis), només pot vindre-li bé als interessos del patriarcat.⁶ Algunes d'aquestes afirmacions poden arribar a entendre el gènere com un terme «d'absurda fal·làcia»,⁷ cosa que mostra els temors d'algunes posicions contràries a les lleis trans, com per exemple entendre que la identitat trans podria portar a un augment de les agressions sexuals de les dones transgènere cap a les dones cisgènere. Es tracta de temors no fonamentats, perquè no s'acompanyen de dades i evidències empíriques que puguin constatar que les lleis transinclusives hagen comportat un augment de la criminalitat (agressions, atacs o assetjaments).⁸

És inqüestionable que el feminisme és polèmic, les persones que es posicionen com a feministes són polèmiques. Ja ho va dir Beauvoir en les primeres pàgines de la seua reconeguda obra: «La polèmica del feminisme ha fet córrer prou tinta». Doncs, la tinta continua corrent, i ara també la tinta en format digital que més aviat esdevé pólvora, per la seua capacitat expansiva i temerària de creació de discurs de ciberviolència antifeminista.

beingtranseucomparativeanalysis>.

6. Luisa Posada Kubissa: *El sujeto político feminista en la 4ª ola*, 22/10/2018, eldiario.es.

7. Lidia Falcón: «La inacceptable Ley Trans», 16/12/2019, Diario Público.

8. Un estudi nord-americà recent, presentat com el primer estudi en aquell context que recopila registres públics i que compara analíticament la seguretat en lavabos públics i vestuaris en localitats que tenen lleis transinclusives i les que no en tenen, conclou que els resultats obtinguts mostren que les lleis transinclusives no estan relacionades ni amb el nombre ni la freqüència d'incidents criminals en aquests espais públics: «this study provides evidence that fears of increased safety and privacy violations as a result of nondiscrimination laws are not empirically grounded» (Hasenbush, A., Flores, A.R. & Herman, J.L, 2019).

L'agitació sobre el debat si les dones trans poden ser o han de ser subjecte polític del feminisme s'ha intensificat des de l'anunci del govern espanyol d'aprovar l'anomenada Llei trans, que inclou l'autodeterminació de gènere. Aquest dret ja està reconegut al País Valencià amb la Llei 8/2017, de 7 d'abril, de la Generalitat, inte-

El País Valencià té una legislació més inclusiva en igualtat i diversitat de gènere que la legislació comuna estatal.

gral del reconeixement del dret a la identitat i a l'expressió de gènere, coneguda popularment com a Llei trans. Posteriorment es va aprovar la Llei 23/2018, de 29 de novembre, d'igual-

tat de les persones LGTBI i recentment s'ha publicat el Decret de desenvolupament d'aquesta llei.⁹ Així doncs, es pot afirmar que el País Valencià té una legislació més inclusiva en igualtat i diversitat de gènere que la legislació comuna estatal.

4.3. Les lleis trans i LGTBI autonòmiques

Val a dir que algunes comunitats autònomes que no tenen publicada com a tal una llei trans, tenen protocols d'actuació en l'àmbit educatiu, social i sanitari, fonamentalment, per a les persones trans, com és el cas de Catalunya, Balears, Extremadura o Navarra. En altres comunitats que encara no compten amb una llei d'igualtat de tracte i no discriminació per orientació sexual i identitat de gènere han presentat en algun moment, en els darrers tres anys sobretot, proposicions i avant-projectes de llei, com és el cas d'Astúries (2017), Can-

9. Decret 101/2020, de 7 d'agost, del Consell, de desenvolupament de la Llei 23/2018, de 29 de novembre, de la Generalitat, d'igualtat de les persones LGTBI publicat el 17/08/2020 al DOGV.

tàbria (2017), Castella-la Manxa (2019) i Castella i Lleó (2018). A la Rioja es dona un fet singular perquè el 2010 va presentar una proposició de llei de no discriminació d'identitat de gènere i de reconeixement dels drets de les persones transsexuals, però no va prosperar i en novembre del 2019 ha tornat al parlament de la Rioja duta pels grups parlamentaris d'esquerres després de ser bloquejada pel Partit Popular durant els anys de govern en legislatures passades.

Les lleis LGTBI i lleis trans per comunitats autònomes:

Llei LGTBI	Llei trans
• Catalunya (2014) • Galícia (2014) • Extremadura (2015) • Múrcia (2016) • Illes Balears (2016)	• Canàries (2014) • Euskadi (2012; modificada en 2019)

Llei LGTBI i Llei trans	Sense Llei LGTBI ni Llei trans
• Andalusia (2014 Llei trans; 2017 Llei LGTBI) • Aragó (2018 Llei trans; 2018 Llei LGTBI) • Madrid (2016 Llei trans; 2016 Llei LGTBI) • Navarra (2017 Llei LGTBI; 2009 Llei trans) • País Valencià (2017 Llei trans; 2018 LGTBI)	• Astúries • Cantàbria • Castella i Lleó • Castella la Manxa • La Rioja

Davant d'aquest panorama legislatiu que, a més de mostrar una vegada més la palesa heterogeneïtat interna de l'Estat segons territoris, mostra la bretxa legislativa a la qual féiem referència en l'apartat anterior: una bretxa que separa les lleis d'igualtat entre dones i homes i les

lleis de no discriminació per al col·lectiu LGTBI. ¿Significa açò, ens preguntem, que la igualtat i la no discriminació tot i ser principis fonamentals en els drets humans reconeguts internacionalment, en la realitat legislativa i política del nostre context s'entenen de manera separada segons el sistema sexe/gènere/sexualitat? La plasmaria en el paper de les diferents lleis autonòmiques en matèria d'igualtat posen en evidència que la igualtat és entesa de manera separada en dues grans agrupacions: d'una banda, aquella definida per la categoria sexuada (sexe) i de manera binària, és a dir, la igualtat entre dones i homes, i d'una altra, una igualtat que fa referència a la categoria gènere i sexualitat que engloba el col·lectiu LGTBI. Aleshores ens preguntem: ¿una igualtat que separa pot esdevenir vertaderament igualitària?

4.4. Les possibilitats d'entendre la (des)igualtat com a interseccional

Tenim una societat no igualitària o, millor dit, interseccionalment desigualitària, que conjuga categoritzacions i posicions socials assignades i adquirides. Aquesta realitat desigual és, a hores d'ara, reconeguda parcialment per la nostra societat i les institucions socials que la sostenen gràcies al recorregut intens que ha tingut la reivindicació feminista dels drets de les dones i d'altres persones discriminades per la seua condició sexual i de gènere, especialment durant les quatre darreres dècades. Afirmem que la desigualtat està reconeguda parcialment perquè a hores d'ara continua qüestionant-se i, cosa que és més preocupant, reproduint-se.

A més a més, estem assistint darrerament a una vertebració d'un marc discursiu que qüestiona encara més el valor de la igualtat de gènere en la nostra societat, escampat per propostes polítiques, de ciutadania i d'altres

Tenim una societat no igualitària que conjuga categoritzacions i posicions socials assignades i adquirides.

institucions socials, ancorades en posicions ideològiques d'extrema dreta, antifeministes i antigènere. L'existència d'aquest discurs no és un fet nou, ni des de la perspectiva històrica, ni des de l'anàlisi política, però sí que està agafant força en els darrers anys mitjançant propostes que qüestionen la construcció social del gènere, la seua diversitat i, especialment, el sistema sexe/gènere com a font de discriminacions socials. Així, aquest moviment antifeminista i antigènere es caracteritza no només per

posar en qüestió, sinó per la negació de les desigualtats entre homes i dones denunciades pels feminismes, la diversitat sexual i de gènere que ha reivindicat el moviment LGTBI i que també ha

estat i és font de discriminacions en la nostra societat, així com l'existència de violències masclistes i enfront de les diversitats de gènere.

Com a societat democràtica que som en la qual es reconeix com a principis fonamentals els valors de la igualtat i el respecte en la diversitat hem de proveir-nos de ferramentes jurídiques inqüestionables que protegeixen aquests valors. Si mirem a Europa com a marc comú de promoció de drets i convivència, la Unió Europea ha defensat la igualtat entre dones i homes mitjançant el treball en la legislació, la jurisprudència i les modificacions dels Tractats, així com la defensa d'aquest principi des del Parlament Europeu.

A més, la Unió Europea dona suport a les iniciatives dels Estats membres en favor de la igualtat de les persones LGTBI i ha impulsat algunes accions en matèria de no discriminació des de l'Agència dels Drets Fonamentals (FRA). Tot i això, el marc jurídic de la UE no con-

templa totes les raons de discriminacions, perquè, per exemple, «dona protecció a les persones que pateixen discriminació en l'àmbit de l'habitatge, si aquesta discriminació és per motius ètnics o racials, però no si és per orientació sexual» (FRA, 2019).

Cal tindre present que hi ha posicions polítiques amb representació al Parlament Europeu que s'allunyen d'aquests marcs discursius de la igualtat i diversitat de gènere i no podem assumir-lo com a un terreny guanyat i sense fissures perquè hi ha pressions en un sentit invers.

Les desigualtats i discriminacions produïdes pel sistema sexe/gènere/sexualitat és més àmplia, complexa i diversa que allò que entenem sovint per desigualtat de gènere i afecten distints àmbits de la vida social i quotidiana, tant de l'esfera privada com de la pública.

Per a poder evidenciar aquestes desigualtats i reforçar la necessitat d'intervenir amb la voluntat de reequilibrar-les, fent complir el principi fonamental de la nostra societat democràtica com hem dit, calen narratives, declaracions i experiències de desigualtat vinculades a les dimensions de la vida, i també necessitem xifres que sistematitzen les desigualtats: els anomenats indicadors de desigualtat. Des de la Unió Europea es calcula l'Índex d'Igualtat de Gènere, una ferramenta d'avaluació comparativa desenvolupada des de l'Institut Europeu de la Igualtat de Gènere (EIGE) i que incorpora sis grans dimensions: poder, temps, coneixement, salut, diners i ocupació. La darrera publicació de l'Índex, el 2017, mostra que l'avanç és lent per al conjunt de la Unió Europea i que hi ha internament una gran heterogeneïtat entre Estats membres, des de la puntuació més alta de Suècia amb 82,6 punts fins als 50 punts de Grècia, que és la puntuació més baixa. En la darrera publicació de l'Índex s'ha incorporat la mesura de la desigualtat des de la

perspectiva interseccional tenint en compte, doncs, que la desigualtat no es produeix per una sola variable, ser home o dona, sinó per la intersecció de diverses variables, com l'edat, la composició familiar o el lloc de naixement, entre altres. És una novetat molt important que esperem que millori el coneixement de com es produeix la desigualtat.

Si la desigualtat entre sexes, matisant el sentit binari, no està reconeguda de manera total, menys encara ho està en les diverses manifestacions d'identitats i expressions de gènere que també existeixen en la nostra societat de manera ancestral. Per a aquestes desigualtats no existeixen de manera generalitzada i sistemàtica estadístiques, ni indicadors com és l'índex a què hem fet esment perquè incorpora el gènere com a categoria únicament binària.

Aleshores, ens plantegem si seria possible caminar cap a la construcció d'una ciutadania més inclusiva i cap a una política de gènere que incloga a tots els gèneres (*all genders*) i construir una política des de la perspectiva de gènere+, un concepte encunyat per Mieke Verloo,¹⁰ per a «reconèixer que sempre hi ha altres eixos de desigualtat que interseccionen amb el gènere» o que, dit d'una altra manera, «treballar per la igualtat de gènere només és possible si la interseccionalitat de gènere s'integra amb altres eixos de desigualtat» (Lombardo, Meier i Verloo, 2017:9). El fet d'afegir el símbol «+» a «gènere» és una manera d'incorporar la perspectiva interseccional (Bustelo, 2017: 86).

10. Concepte desenvolupat al projecte europeu QUING («Quality in Gender+ Equality Policies in Europe», 2006-2011) dirigit per Mieke Verloo, qui va encunyar el terme i que compta amb una llarga trajectòria de recerca en projectes sobre polítiques d'igualtat de gènere a Europa.

La perspectiva de gènere+ contempla la diversitat com a realitat implícita al principi d'igualtat i no discriminació amb la finalitat d'aconseguir una societat més inclusiva. En aquest sentit presentem una proposta de llei d'igualtat de gènere que es fonamenta en tres supòsits: a) s'emmarca en la perspectiva d'igualtat de gènere+ que incorpora el reconeixement de la desigualtat com a interseccional; b) aspira a desenvolupar el principi d'igualtat per a fer-la més inclusiva amb el reconeixement d'una realitat sexe/gènere/sexualitat diversa; c) reconeix l'ancestral discriminació de les dones, com a subjectes polítics històriques del feminisme, però accepta la intersecció d'altres raons actuals de discriminació que fan que aquest subjecte polític haja de ser necessàriament ampliat.

Hem presentat de manera panoràmica, i per descomptat no resolta, alguns nusos dels debats relacionats amb la igualtat en matèria de sexe/gènere/sexualitat, vinculats amb el fer i desfer el gènere i les possibilitats de repensar les categories duals i sovint rígides que atorguen posicions de privilegis i dominacions. Si comprendre la realitat difícilment pot adscriure's a visions essencialistes i no qüestionables, a aquest debat li calen mirades que tampoc ho siguin.

5. Propostes per a una nova llei valenciana d'igualtat

5.1. Qüestions generals

Com hem vist, la llei valenciana d'igualtat de dones i homes de 2003 va tindre la virtut de ser una de les primeres lleis espanyoles que va centrar de manera precisa el

subjecte de la llei: les dones i la necessitat de disposar de bases legals que permeteren lluitar contra la seua discriminació respecte als homes, això sí sempre dins d'una lògica binària.

La llei, però, tenia importants limitacions respecte a l'objecte regulat i els seus objectius últims. L'objecte de

La nova llei d'igualtat ha de determinar el subjecte de la llei, l'objecte i els objectius.

Ha de ser una norma ambiciosa i coherent entre les tres categories.

la llei o les matèries regulades no abastaven la totalitat d'àmbits que permeten l'autonomia vital de les dones en condicions d'igualtat, i hi dominaven les lògiques pròpies del *soft law*, i, a més, els objectius de la llei s'orientaven cap a les polítiques genèriques distributives, de

foment i conscienciació, i únicament en alguns àmbits socials, sense definir un marc de finançament d'aquestes polítiques i sense incidir en polítiques regulatives, amb una certa càrrega coercitiva, i en les polítiques redistributives del poder i la presència pública de les dones i els homes. Com també hem subratllat, la llei fou de majoria parlamentària i no comptà amb consensos socials i polítics amplis en el moment de la seua aprovació. Es tracta, per tant, d'una llei que fa temps que hauria d'haver sigut profundament reformada o haver sigut derogada i superada per una nova norma.

La qüestió és determinar en una nova llei d'igualtat quin el subjecte de la llei, quin és l'objecte i quins són els seus objectius. A diferència de la llei de 2003, ha de ser una norma ambiciosa i coherent entre les tres categories. Per descomptat, també ha de superar les limitacions de 2003 i donar resposta als canvis socials i debats actu-

als i, si és possible, de les pròximes dècades en matèria d'igualtat (Rodríguez, 2013; La Barbera, 2016).

5.2. Algunes consideracions sobre els debats polítics del moment actual

Som conscients que una nova llei d'igualtat ha de ser impulsada per un govern de coalició i ha d'aspirar a ser avançada, innovadora, ambiciosa i amb consensos amplis que no la convertisquen en una simple llei de part o de majoria, sinó una norma amb un suport social i polític ampli. Som igualment conscients que hi ha posicions confrontades en el moviment feminista i en els moviments socials contra la discriminació per raó de gènere i els que pretenen superar les concepcions binàries. Amb tot, aquests debats i la diversitat de posicions comencen a qüestionar les mirades jurídiques fins ara dominants sobre aquesta realitat, i són més presents en la jurisprudència i la legislació estatal que en part de l'autonòmica (Salazar, 2015).

Les diferències són jurídicament importants perquè afecten la determinació del subjecte de la llei i per extensió l'objecte o les matèries que es regulen i els objectius perseguits (Salazar, 2015). Jurídicament, i possiblement políticament, les distàncies són grans en aquests moments, com s'ha pogut comprovar amb el debat generat al voltant de l'avantprojecte de llei estatal de garantia integral de la llibertat sexual, avalat pel Govern d'Espanya el 3 de març de 2020 i retirat, per a ser revistat, el 12 d'agost del mateix any.

S'hi distingeixen dues posicions enfrontades dins del feminisme que han fet esclatar un debat virulent que no és nou i que no s'ha resolt, i que ha ressorgit tant en l'arena política amb representació a les Corts Generals, com dins del moviment feminista. La principal oposició

dins del govern estatal de coalició a l'esmentat avantprojecte ha vingut del partit dominant en la coalició (PSOE) i el gruix del moviment feminista històric, mentre que les posicions a favor tenien l'origen en la formació minoritària de la coalició (UP) i bona part del moviment LGTBI, dels col·lectius transsexuals i de grups feministes vinculats a les concepcions *queer*.

La posició que s'oposaria a la llei de llibertat sexual presentada al·leguen que amb normes com aquesta es desdibuixaria el subjecte principal o únic de les lleis d'igualtat (ja que les dones, el col·lectiu principal, es perdria dins d'un magma de grups) i, en conseqüència, també es desdibuixen l'objecte de la regulació o les matèries normatives i, finalment, els objectius. Per a aquesta posició, el sexe és un fet biològic indefugible que determina les condicions de les dones i els homes, i el gènere és una construcció sociocultural amb valors, funcions socials, significats i estereotips canviants al llarg de la història i el context. Encara més, el sexe de les dones és la categoria que arreu del món determina el reconeixement social i legal, en funció dels països, així com els drets i el grau de ciutadania amb què compten i, en els casos més extrems, fins i tot el nivell de tolerància a les agressions i vexacions de les dones. Seria la condició de dona la que comportaria que arreu del món hi haja xiquetes a les quals els mutilen els genitals, que siguin assignades socialment a ser les responsables de les cures, forçades a casar-se contra la seua voluntat individual, que els neguen el dret a estudiar o el dret a vot, o que patisquen violència contra les dones, entre altres qüestions.

Per a aquestes posicions, el feminisme defensa essencialment l'emancipació de les dones, i el transsexualisme, la igualtat de dret de les persones transsexuals.

Són, en tots dos casos, lluites que cal defensar, però no són vistes dins de la mateixa lluita ni tenen el mateix subjecte polític i d'emancipació. Segons això, el subjecte d'emancipació i de la regulació legal per a la igualtat de les dones i els homes han de ser exclusivament les dones, ja que, si canvia el subjecte, la dona desapareix com a subjecte d'emancipació i, fins i tot, consideren que la legislació sobre la violència contra les dones es podria veure qüestionada, ja que sense l'element que singularitza aquesta violència sobre unes altres es diluiria perillosament.

La segona posició, vinculada a l'activisme *queer* obre la mirada sobre la rigidesa del sistema sexe/gènere i sostindria que sexe, gènere i sexualitat són construccions socials i culturals, que la condició sexual no depèn de la biologia sinó del sexe sentit, i defenen la possibilitat de la performativitat del gènere en el sentit que «el gènere sempre és un fer» (Butler, 2007:84). En coherència amb això, es reconeixen les persones no binàries, la fluïdesa del gènere i aquelles que no s'adscriuen a cap gènere concret.

Les discriminacions de gènere arreu del món es produeixen per l'existència d'estereotips i construccions socials que redueixen de manera rígida sexe, gènere i sexualitat a categories binàries (dona i home, feminitat i masculinitat hegemòniques) que oprimeixen el sentiment lliure de la condició sexual individual i conformaria societats estructuralment basades en discriminacions sexuals i de gènere.

En aquesta posició, el subjecte de l'emancipació i, en conseqüència, de la legislació en la matèria serien totes aquelles persones i grups que patiren una discriminació per raó de la seua identitat de gènere i orientació sexual distintes dels ordres de gènere dominants en la socie-

tat. Així, el reconeixement al dret a la lliure determinació de la identitat sexual, al marge del sexe biològic i de l'aspecte físic que es vulga tenir, està obligant a un canvi d'orientació profund en l'estructura de l'ordenament jurídic i en totes les dimensions del dret. Si bé, s'ha de tenir en compte que, ara per ara, són escassíssims els treballs i les reflexions jurídiques que s'han plantejat sobre com es configuraria el sistema jurídic i com actuarien els òrgans judicials que estableixen jurisprudència si, una vegada superada la concepció binària de la igualtat, s'avançara cap a la diversitat del gènere i la sexualitat i cap a l'autodeterminació sexual de les persones individualment considerades (Butler, 2010).

Val a dir, però, que l'enfrontament de les posicions s'ha produït principalment, pel que fa a aspectes concrets, al voltant dels drets de les persones transsexuals i sobre quines característiques ha de tenir la legislació que tracte de superar la seua discriminació i, a més, en quin grup d'emancipació han de ser considerades i, en conseqüència, quin ha de ser l'objecte de la legislació que afavorisca la no discriminació i quins objectius ha de tenir.

Amb tot, la polèmica posa de manifest la diversitat de posicions sobre les estratègies per a garantir legalment la no discriminació per raó de gènere i, paral·lelament, aconseguir la igualtat efectiva. I posa també de manifest com no hauria de ser una discussió pública d'aquesta qüestió, que ha tingut molt d'enfrontament entre grups i col·lectius i poc de discussió inclusiva.

Per això, entenem que al País Valencià és necessari obrir un debat participatiu i constructiu sobre com caminar cap a una llei valenciana avançada d'igualtat efectiva. Una llei que siga realment pionera, integral i inclusiva, que definisca adequadament el subjecte de la llei, els àmbits i la profunditat de la legislació (objecte

de la llei), i marque uns objectius ben definits que vagen més enllà del *soft law* i de les polítiques públiques de foment. Una llei que es dote d'elements pressupostaris i coercitius que en facen un instrument útil per a habilitar polítiques públiques que avancen cap a la igualtat i la no discriminació des d'una perspectiva interseccional (Verloo, 2006; Barrère, 2010; La Barbera, 2018).

5.3. La perspectiva de la (des)igualtat interseccional

La perspectiva interseccional suposa entendre la desigualtat i la discriminació com a resultat de la interacció de diferents components o raons de discriminació. Ens situem en aquesta perspectiva per a enfocar el principi d'igualtat de la nova llei

valenciana.

La perspectiva interseccional entén la desigualtat i la discriminació com a resultat de la interacció de diferents components de discriminació.

El concepte de la interseccionalitat ha sigut àmpliament analitzat i discutit des de la seua aparició de la mà de la jurista afroamericana Kimberlé Crenshaw (Crenshaw, 1989). S'atribueix a Crenshaw el bateig del

terme, però anteriorment es pot rastrejar en les propostes de les primeres afrofeministes que defensaven la producció de les desigualtats i discriminacions per l'encreuament de gènere, raça i classe social, com ara les conegudes Angela Davis o *bell hooks*, entre altres (Viveros, 2016).

Darrerament ha esdevingut un concepte d'actualitat i intenta donar resposta o, almenys, dona un millor encaix de la desigualtat entesa des d'una òptica més plural com a desigualtats que interseccionen. L'enfocament interseccional aporta més riquesa de com es produeix la des-

igualtat i quins actors i fenòmens hi intervenen. Pot ser considerada com una de les més rellevants contribucions teòriques al feminisme en els darrers trenta anys, tot i que aquesta mirada la podem trobar molt més enrere en el temps en les primeres contribucions del feminisme negre afroamericà.

La interseccionalitat ha travessat fronteres i disciplines i ha obtingut una clara ressonància, tal com evidencien amb un estudi empíric de les publicacions sobre interseccionalitat Liza Mügge i el seu equip (2018). En aquest estudi quantifiquen que els treballs sobre interseccionalitat s'ubiquen principalment als Estats Units i són publicats de manera més nombrosa per dones de color (*women of colour*). Tanmateix és menys freqüent trobar aquesta classe de treballs en el context europeu. Un altre resultat interessant d'aquesta revisió sobre estudis de la interseccionalitat és que el gènere i el component racial o ètnic són encara considerats com a components essencials de l'anàlisi interseccional; en canvi, la sexualitat, la classe i la discapacitat són categories menys centrals en els estudis publicats (Mügge *et al.*, 2018: 31). De fet, hi ha lectures crítiques que apunten que la institucionalització de la interseccionalitat ha fet perdre el seu caràcter radical d'origen, que l'ha fet «desradicalitzar-se», i l'ha allunyat «de les trajectòries activistes i intel·lectuals de les dones de color que la inspiraren» (Zugaza, 2020: 1).

La perspectiva interseccional és emprada des de diferents disciplines, així com des de l'activisme social, polític i cultural, per a explorar com «la raça, la classe, el gènere, la sexualitat, l'ètnia, la nació, la capacitat i l'edat no funcionen com a categories unitàries, mútuament excloents, sinó com a fenòmens que es construeixen re-

cíprocament que configuren desigualtats socials complexes», seguint Patricia Hill Collins (2015:2).

La desigualtat interseccional és, doncs, resultant de la intersecció de diverses categories i que poden desencadenar situacions de discriminació i vulneració de drets. Cada vegada més s'incorpora aquesta perspectiva en els estudis i les polítiques contra la discriminació social com el resultat de la intersecció de diferents motius i, per tant, respon a una lògica acumulativa.

La UE està treballant en aquesta perspectiva interseccional.¹¹ Segons un informe de la Unió Europea,¹² la discriminació interseccional està explícitament coberta en la legislació estatal a Àustria, Bulgària, Croàcia, Dinamarca, Alemanya, Grècia (tot i que la llei de 2016 no inclou el sexe com a motiu de discriminació), Irlanda, Itàlia, Macedònia, Malta, Montenegro, Polònia, Romania, Sèrbia i Turquia.

Junt amb el concepte de desigualtat o discriminació interseccional apareixen també altres termes com són «discriminació múltiple» o «discriminació additiva». La discriminació múltiple seqüencial fa referència al fet que una persona patisca discriminació per diferents motius en moments diferents. En canvi, quan una persona és discriminada en el mateix moment per diferents raons som davant d'una discriminació múltiple additiva. Tanmateix, la discriminació interseccional afegeix un resultat qualitativament diferent, quan no només es

11. Fredman, S. (2016) Intersectional discrimination in EU gender equality and non-discrimination law, European network of legal experts in gender equality and non-discrimination <http://www.equalitylaw.eu/downloads/3850-intersectionaldiscrimination-in-eu-gender-equality-and-non-discrimination-law-pdf-731-kb>

12. Gender equality law in Europe – How are EU rules transposed into national law in 2018?

tracta de sumar raons de discriminació. Aquesta naturalesa sinèrgica de la discriminació fa, doncs, més complex poder entendre aquesta discriminació i actuar sobre ella.

Tot i que la perspectiva interseccional s'ha difós de manera més àmplia en disciplines com la sociologia, la filosofia i les ciències polítiques, el seu tractament en el dret és més recent. Tanmateix, la Unió Europea l'està incorporant a l'agenda política i la legislació. Així doncs, afegint-nos a aquests passos que està fent la Unió Europea, aquesta nova llei que proposem, més avançada incorpora indefugiblement la perspectiva interseccional per a reconèixer que la desigualtat sempre és producte de la confluència de diverses categories i raons de discriminació social que han de ser considerades en intersecció, com són el sexe, el gènere, la sexualitat, l'ètnia, la classe social, la religió i les creences, la discapacitat, l'edat, la llengua o la nacionalitat, entre altres. En aquest sentit, cal obrir l'anàlisi de les raons de desigualtat i discriminació, perquè «un enfocament unilateral de la desigualtat ignora els diferencials de poder estructural entre dones i homes basat en la intersecció dels patrons de privilegi i discriminació resultant del sexe, classe, 'raça' i etnicitat, orientació sexual, identitat de gènere, edat i (dis)capacitat», com apunta Anna van der Vleuten (2019: 54) en l'informe publicat per la Comissió Europea el 2019 («New Visions for Gender Equality»). Portar-ho a la pràctica és més complicat, però, i, com proposa van der Vleuten, cal fer un treball més costós de recopilació de dades desagregades interseccionalment.

L'adopció d'un enfocament o perspectiva interseccional per a l'atenció de les desigualtats, tal com sostenen Lombardo i Verloo (2009), podria promoure el desenvolupament de polítiques més inclusives i de millor quali-

tat. A més, permet superar el paradigma de considerar un únic eix de desigualtat i treballar la intersecció de les desigualtats, no només en funció dels grups socials concrets, sinó també sobre la base d'uns objectius polítics comuns (Coll-Planas i Cruells, 2013). Sens dubte, ens situem en aquesta mirada de la desigualtat per a aspirar a una igualtat més inclusiva i, a més a més, més ben compresa.

5.4. Principis bàsics, eix central i qüestions estructuradores per a la nova llei valenciana d'igualtat

Tota reflexió sobre una llei d'igualtat ha de partir de l'experiència jurídica acumulada en les últimes dècades i, de manera especial, de l'esperit igualitari de la llei estatal de 2007, i de les principals aportacions de les últimes lleis autonòmiques d'igualtat pel que fa a l'establiment d'un quadre de polítiques públiques més sistemàtic, la consideració del món empresarial i privat, la consideració de la importància dels elements de seguiment i la regulació d'un règim sancionador. En aquest sentit, haurà de tindre en compte que les comunitats autònomes que han regulat la igualtat de gènere amb major detall i de manera més avançada (com el cas d'Andalusia) han arribat a distingir tres subjectes d'emancipació diferents: les dones, les persones transsexuals i les persones del col·lectiu LGTBI. I, en conseqüència, han fet tres lleis integrals diferents centrades en cada un dels subjectes i han establert un marc legal amb tres camins en paral·lel, però convergent en el propòsit de reconèixer totes les realitats de sexe, gènere i sexualitat, perseguir les discriminacions per raó de gènere i la igualtat i llibertat sexual de totes les persones.

Dit això, la nova llei valenciana d'igualtat hauria de tenir en compte els principis i els aspectes següents per

a aconseguir la una igualtat inclusiva des d'una perspectiva interseccional.

Principis bàsics

Els dos principis bàsics sobre els quals hauria de descansar la totalitat de la norma serien:

Principi de sobirania sobre el propi cos i la sexualitat personal. És a dir, el dret al propi cos, al lliure desenvolupament de la identitat i orientació sexual, i als drets sexuals i reproductius.

Principi universal i convergent d'igualtat, llibertat i no discriminació. Els drets fonamentals a la igualtat efectiva i a no ser discriminat per raó de sexe, identitat de gènere, orientació sexual, origen, classe social, llengua, ètnia i nacionalitat són drets de caràcter universal.

Eix central

Sobre la base d'aquests dos principis, proposem que la nova llei valenciana d'igualtat es fonamente en la perspectiva de la interseccionalitat perquè és a partir de l'encreuament de diverses categories socials el que ocasiona la pèrdua efectiva de sobirania sobre el propi cos i la sexualitat personal, de llibertat i igualtat de sexe i de gènere, i també de tota mena de discriminacions. Per tant, la perspectiva interseccional ha de ser l'eix central de la llei.

Com hem dit, la perspectiva interseccional comporta entendre la desigualtat i la discriminació com a resultat de la interacció de diferents components o raons de discriminació en diferents manifestacions i moments de la vida. La discriminació interseccional afegeix un resultat qualitativament diferent i sinèrgic a la discriminació. Aquesta naturalesa sinèrgica de la discriminació

fa, doncs, més complex poder entendre aquesta discriminació i actuar-hi.

La nova llei ha de tindre una perspectiva general interseccional per a l'atenció de les desigualtats, si vol servir de base per a implementar polítiques públiques que permeten l'empoderament igualitari, la sobirania personal i l'execució de polítiques inclusives més sòlides i efectives.

Qüestions estructurals

Sobre l'eix central de la perspectiva interseccional, la nova llei haurà de tindre en compte un seguit de qüestions que han d'estructurar la norma:

Lluita contra la bretxa salarial. La nova llei valenciana d'igualtat ha de centrar bona part del seu articulat en establir fonaments legals per a eliminar la discriminació salarial per raó de sexe, gènere i sexualitat. Hi ha països, com França, que recentment han aprovat lleis en contra de la bretxa salarial per a evitar la discriminació laboral i per a garantir l'autonomia econòmica de les dones, tradicionalment afectades per la bretxa salarial. La col·laboració entre el sector públic i el privat és essencial per a superar aquesta bretxa.

Bretxa d'exclusió social. L'exclusió social és una manifestació singularment greu de la desigualtat. La llei valenciana d'igualtat de 2003 era massa enunciativa i escassament concreta en aquesta matèria i en la necessitat de polítiques, estratègies i recursos contra l'exclusió social. La nova llei ha de superar clarament aquesta situació i ha d'establir un sistema de suports públics que eviten l'exclusió social i dificulten que factors d'interseccionalitat s'hi acumulen.

Polítiques sectorials amb perspectiva d'igualtat. Totes les polítiques sectorials de la Generalitat, i de manera

especial les adreçades al món laboral, de la salut, la dependència, joventut, cultura, educació, economia, habitatge, territori, medi natural, cooperació per al desenvolupament i tota mena de polítiques públiques sectorials hauran d'estar elaborades i executades tenint en compte una perspectiva activa d'igualtat.

Polítiques coeducatives. Els centres educatius són entorns de gènere en els quals es desenvolupen unes relacions de poder i una jerarquització que potser no resulta fàcilment visible, però que forma part del procés de transmissió dels rols de gènere, conegut a vegades com a currículum ocult. Encara que s'han fet avanços en clau d'igualtat amb el pas a l'escola mixta, aquesta ha esdevingut insuficient per a la igualtat plena, no només de dones i d'homes, sinó per a repensar i transformar les jerarquies de gènere que fan persistir la masculinitat i feminitat hegemòniques que estan lluny de la voluntat del model coeducatiu. Entre els avanços més recents comptem, per exemple, amb el protocol d'acompanyament per a garantir el dret a la identitat de gènere, l'expressió de gènere i la intersexualitat (2016). L'escola coeducativa, tal com recull el Pla director de coeducació (2018) de la Generalitat Valenciana, es basa en la inclusió i la igualtat, contribueix a la «transformació social en direcció cap a una societat lliure de discriminació per raó de gènere i que previnga la violència de gènere i masclista. Un model d'escola coeducativa basada en el desenvolupament integral de les persones, al marge dels estereotips i rols en funció del gènere, orientació sexual, identitat o expressió de gènere, que eduque en el rebuig a tota forma de discriminació i de violència de gènere i masclista, i que possibiliti una orientació acadèmica i professional no sexista, comptant amb la participació i la implicació de tota la comunitat educativa» (Conse-

lleria d'Educació, 2018:5). Així doncs, des de la nova llei valenciana d'igualtat s'ha de reconèixer l'escola com un entorn de gènere que crea discriminacions múltiples amb relació al sexe/gènere/sexualitats i així, des del reconeixement, impulsar transformacions.

Cures. De manera especialment intensa, la nova llei ha de posar les bases normatives per a impulsar polítiques públiques que desfeminitzen les cures i que facen possible la conciliació de la vida personal, familiar, laboral, comunitària i política. La corresponsabilitat en el treball de cures, no prou protegit i visibilitat en la nostra societat actual, ha esdevingut darrerament un repte encara més palés en temps de pandèmia i confinament.

Ecofeminisme. Entenem que les persones formem part d'un ecosistema natural, i ens hi integrem formant comunitats i grups de relació i solidaritat que ens permeten viure gràcies als recursos energètics limitats. De la mateixa manera, les persones tenim cossos, igualment limitats i sotmesos a vulnerabilitats socials, que necessiten cura al llarg de tota la nostra vida i, de manera especial, en la infantesa, la vellesa, les malalties i les dependències. Sense diversitat ecològica, sense sistemes comunitaris de convivència i solidaritat no hi ha empoderament possible de cap subjecte d'emancipació. La llei ha de donar suport a les xarxes comunitàries ecosolidàries, sense substituir-les per sistemes institucionals, i ha d'afavorir l'autonomia personal i l'empoderament individual sobre bases ecològicament sostenibles i formes comunitàries col·laboratives i no des de posicions individualistes, ni basades en la competitivitat que fomenta el capitalisme.

No discriminació. Un dels elements nous de la futura llei ha de ser la regulació de la no discriminació de les persones per raó de sexe, gènere i sexualitat, i ha

de combatre tota mena de comportaments basats en el masclisme, l'homofòbia, bifòbia i transfòbia, i, en general, qualsevol conducta discriminatòria o d'assetjament per raó de sexe o per raó d'orientació sexual, identitat de gènere o expressió de gènere en totes les dimensions de la vida pública, social i relacional.

Lluites contra les violències contra les dones i contra les persones amb identitats i sexualitats no normatives. La llei ha de regular la persecució i l'erradicació de tota mena de violència contra les dones i contra les persones amb opcions socials no normatives mitjançant tots els instruments legals que competencialment puga tenir la Generalitat Valenciana.

Participació. La llei ha de facilitar sistemes de participació i ciutadania activa en la configuració de les polítiques públiques, en la seua implementació i en el seu seguiment i avaluació. Ha de tindre especial consideració a promoure la implicació dels activismes feministes, LGTBI i queer.

Bretxa tecnològica. Un element rellevant de la desigualtat es produeix en l'accés inferior a les tecnologies digitals i a les tecnologies potencialment disruptives actualment en procés d'incorporació a la societat. Les dificultats per a la penetració de les innovacions tecnològiques és un problema per al seu futur laboral i l'autonomia personal. La llei ha de ser innovadora i ambiciosa en aquesta matèria, propiciant polítiques sistemàtiques i flexibles en benefici de la igualtat d'accés i de control de les noves tecnologies per qualsevol persona.

Bretxa dels usos del temps. Una distribució o gestió més equitativa del temps és essencial per a la igualtat. Les persones que pateixen alguna classe de discriminació des d'una perspectiva interseccional tenen menys

hores i menys temps disponible per a poder desenvolupar un projecte de vida autònom i empoderat.

La distribució dels temps (personal, familiar, laboral, oci) és un factor de desigualtat. Fins i tot en espais aparentment més igualitaris la distribució desigual de les tasques domèstiques, de cures i coeducatives redonden en discriminació i desigual nombre d'oportunitats. La llei ha d'obrir camins per a una nova gestió dels usos del temps, reduir el temps de treball i facilitar la conciliació de la vida laboral, familiar, comunitària i política de totes les persones.

Finançament. La llei ha de regular els mecanismes de finançament estable de les polítiques estructurals per a la igualtat.

Règim sancionador. La nova llei d'igualtat per a perseguir qualsevol mena de discriminació ha de desenvolupar un sistema sancionador sobre la base de la potestat sancionadora de l'Administració (Llei 40/2015, d'1 d'octubre, de règim jurídic del sector públic i Llei 39/2015, d'1 d'octubre, del procediment administratiu comú de les administracions públiques). Tot règim sancionador comporta una doble exigència. La primera deriva de l'obligació dels poders públics i les administracions de complir i fer complir la llei. La segona, de la necessitat de la ciutadania de respectar els principis d'igualtat i de no discriminació per raó de sexe com a norma de convivència inclusiva i respectuosa amb la dignitat de totes les persones que formem part de la societat.

Seguiment i avaluació de l'impacte de les polítiques públiques. La llei haurà de preveure un sistema real i no nominal de seguiment i avaluació de totes les dimensions de la política pública d'igualtat de manera crítica, interseccional, multidisciplinària i allunyada de l'economicisme habitual i del burocratisme administrativista

que no són capaces d'establir els impactes socials que produeixen les lleis i les polítiques públiques. Els informes de seguiment i avaluació hauran de ser públics.

6. Consideracions finals

Tot el que hem dit al llarg d'aquest document, com ja advertíem en la presentació, és una proposta oberta, progressista i valenciana per a discutir sobre què hauria de ser la futura llei valenciana d'igualtat i com podríem contribuir de manera individual i col·lectiva a fer-la realitat. És una proposta que és respectuosa amb els activis-

Una llei pionera demana consensos socials i polítics amplis, amb voluntat inclusiva, per a fer un pas avant significatiu en la protecció dels drets i en la igualtat.

mes que han fet possible que nosaltres, ara, estiguem escrivint un text així. Som ben conscients d'aquest avanç, i per això des d'aquestes línies estem agraïdes al moviment feminista i a les persones que han lluitat i lluiten des dels activismes i també

des de la política institucional per transformar les injustícies i denunciar les discriminacions.

En el procés d'elaboració de la proposta que presentem hem sumat forces, hem ampliat les nostres concepcions prèvies i hem fet una contribució per a aspirar a una llei pionera, innovadora i, sobretot, inclusiva i realista, en un sentit de donar resposta a la realitat que tenim com a societat diversa i dinàmica.

Tota llei pionera demana consensos socials i polítics amplis, i ha de tindre una ferma voluntat inclusiva que permeta incorporar aportacions diverses i fer un pas

avant significatiu en la protecció dels drets de totes les persones i en la seua igualtat.

La decisió final de la llei dependrà de les persones que ens representen a les Corts Valencianes, però la construcció dels consensos depén, en bona part, dels debats socials i del treball constructiu i propositiu que puguem impulsar. I això està en les nostres mans i d'això depén tenir una llei d'igualtat inclusiva per a la societat valenciana durant les pròximes dècades.

Aquest document ha constatat les limitacions de la Llei valenciana d'igualtat entre dones i homes de 2003, s'ha acostat a l'anàlisi de les tendències legislatives i als debats socials en les últimes dècades al voltant de la legislació i les polítiques d'igualtat, ha reflexionat sobre la necessitat d'una nova llei d'igualtat amb principis sòlids, un eix central i transversal centrat en la perspectiva interseccional per a donar una millor resposta als processos de desigualtat, i ha reflexionat, també, sobre la necessitat que la llei s'articule per a permetre polítiques públiques fortes a favor de la igualtat, la persecució de tota mena de discriminacions i la construcció, com hem reiterat, d'una societat més inclusiva.

Correspon ara a totes les persones que participen en el debat discutir les línies generals del document, fer propostes, modificar-lo sempre que calga i dur a terme una reflexió solidària, constructiva i de sinergia de mirades i concepcions diverses.

7. Bibliografia

- ALBERT MARTÍNEZ, José J.; SOTO-ARTEAGA, Adela (2018). «Las leyes de igualdad de género en España». *Ciencia, Técnica y Mainstreaming social*, núm. 2.
- BARRÈRE, Maggy (2010). «La interseccionalidad como desafío al *mainstreaming* de género en las políticas públicas». *Revista Vasca de Administración Pública*, núm. 87.
- BODELÓN, Encarna (2010). «Las leyes de igualdad de género en España y Europa: ¿hacia una nueva ciudadanía?». *Anuario de Filosofía del Derecho*, núm. 26., 85-106.
- BUSTELO, María (2017). «Evaluation from a Gender+ Perspective as a Key Element for (Re)gendering the Policymaking Process». *Journal of Women, Politics & Policy*, 38:1, 84-101, DOI: 10.1080/1554477X.2016.1198211
- BUTLER, Judith (2007). *El género en disputa. El feminismo y la subversión de la identidad*. Barcelona: Paidós.
- (2010). *Deshacer el género*. Barcelona, Paidós.
- CASTRO GARCÍA, Carmen (2020). «Sostener la vida en condiciones dignas». *Alternativas económicas*, núm. 80.
- COLL-PLANAS, Gerard; CRUELLS, Marta (2013). «La puesta en práctica de la interseccionalidad política: el caso de las políticas LGTB en Cataluña». *Revista Española de Ciencia Política*, (31), 153-172. Disponible en línea: <<https://recyt.fecyt.es/index.php/recp/article/view/37578>>.
- CONSELLERIA D'EDUCACIÓ, CULTURA I ESPORT (2018). *Pla director de coeducació*. Disponible en línea: <<https://portal.edu.gva.es/consellescolar/historia/pla-director-de-coeducacio/>>
- CRENSHAW, Kimberlé (1989). «Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics». *University of Chicago Legal Forum*, 1989(1), 139-167.
- DENTE, Bruno; SUBIRATS, Joan (2014). *Decisiones públicas Análisis y estudio de los procesos de decisión en políticas*. Barcelona, Ariel.
- EUROPEAN UNION AGENCY FOR FUNDAMENTAL RIGHTS-FRA (2019). *Informe sobre los derechos fundamentales 2019. Dictámenes de la FRA*. Disponible en línea: <https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2019-fundamental-rights-report-2019-opinions_es.pdf>.

- GARCÍA CAMPÁ, Santiago; VENTURA, Asunción (2017). «Hacia una nueva dogmática del derecho a la igualdad efectiva de mujeres y hombres». En: Asunción Ventura Franch y Santiago García Campá (dir.). *El derecho a la igualdad efectiva de mujeres y hombres. Una evaluación del primer decenio de la ley orgánica 3/2007*. Madrid, Thomson Aranzadi.
- GOIENETXEA, U. 2020. «Apuntes críticos sobre las dinámicas de institucionalización de la interseccionalidad». *Revista Internacional de Sociología* 78(1): e152. Disponible en línea: <<https://doi.org/10.3989/ris.2020.78.1.18.145>>.
- GÓMEZ NICOLAU, Emma (2015). «La violència de gènere en el discurs televisiu. Procés de producció i representació mediàtica» (tesi doctoral). Universitat de València. Disponible en línea: <<http://roderic.uv.es/handle/10550/41739>>.
- GRAU I MUÑOZ, Arantxa (2018). «Placeres políticos: el activismo transfeminista en el Estado español y la re-politización de la sexualidad como estrategia de disidencia». *Asparkia*, 32; 2018, 45-64. Disponible en línea <<http://dx.doi.org/10.6035/Asparkia.2018.32.3>>.
- HASENBUSH, A.; FLORES, A.R.; HERMAN, J.L. (2019). «Gender Identity Nondiscrimination Laws in Public Accommodations: a Review of Evidence Regarding Safety and Privacy in Public Restrooms, Locker Rooms, and Changing Rooms». *Sex Res Soc Policy* 16, 70–83 (2019). Disponible en línea: <<https://doi.org/10.1007/s13178-018-0335-z>>.
- HERRERO, Yayo (2013). «Miradas ecofeministas para transitar a un mundo justo y sostenible». *Revista de economía crítica*, núm. 16.
- HILL COLLINS, Patricia (2015). «Intersectionality's Definitional Dilemmas». *Annual Review of Sociology*, vol. 41, p. 1-20. Disponible en línea: <<https://www.annualreviews.org/doi/10.1146/annurev-soc-073014-112142>>.
- LA BARBERA, María Caterina (2016). «Interseccionalidad, un 'concepto viajero': orígenes, desarrollo e implementación en la Unión Europea». *Interdisciplina*, vol. 4, núm. 8.
- LOEWENSTEIN, Karl (2018). *Teoría de la Constitución*. Barcelona, Ariel.
- LOMBARDO, Emanuela; MEIER, Petra; VERLOO, Mieke (2017). «Policymaking from a Gender+ Equality Perspective». *Journal of Women, Politics & Policy*, 38:1, 1-19, DOI: 10.1080/1554477X.2016.1198206

- LOMBARDO, Emanuela; VERLOO, Mieke (2010). «La ‘interseccionalidad’ del género con otras desigualdades en la política de la Unión Europea». *Revista Española de Ciencia Política*, 23, 11-30. Disponible en línea: <<https://recyt.fecyt.es/index.php/recp/article/view/37496/21013>>.
- LOWI, Theodore J. (1972). «Four systems of policy, politics, and choice». *Public Administration Review*, vol. 32, núm. 4.
- MARRADES PUIG, Ana (2019). «La ética del cuidado, la igualdad y la diversidad. Valores para una constitución del siglo XXI». En: Ana I. MARRADES PUIG (coord.) *Retos Para el Estado constitucional del siglo XXI: derechos, ética y políticas del cuidado*. València, Tirant lo Blanch.
- MEDINA-VICENT, Maria (2018). «Feminisme neoliberal: un oxímoron?». *Quaderns de Filosofia*, vol. V núm. 2 (2018): 75-101, DOI: 10.7203/qfia.5.2.13187
- MONTENEGRO LEZA, Sofia (2016). «El antes y el después de la Ley Orgánica 3/2007». *REDUR* 14, diciembre 2016, 117-136.
- MORCILLO, Aurora G. (2018). «Relaciones de género». En: José ÁLVAREZ JUNCO i Adrian SHUBERT (ed.). *Nueva historia de la España contemporánea (1808-2018)*. Madrid, Galaxia Gutenberg.
- MÜGGE, Liza; MONTOYA, Celeste; EMEJULU, Akwugo; WELDON, Laurel (2018). «Intersectionality and the Politics of Knowledge Production». *European Journal of Politics and Gender*, vol. 1, núm. 1-2, 17-36. Disponible en línea: <<https://doi.org/10.1332/251510818X15272520831166>>.
- NACIONES UNIDAS (2012). *Manual de Naciones Unidas sobre Legislación en materia de Violencia contra la Mujer*. Disponible en línea: <http://www.unwomen.org/~media/headquarters/attachments/sections/library/publications/2012/12/unw_legislation-handbook_sp1%20pdf.pdf>.
- PLATERO, Raquel (2013). «Marañas con distintos acentos: género y sexualidad en la perspectiva interseccional». *Revista Crítica de Ciencias Sociales*, núm. 5, 2013, p. 44-52.
- REVERTER-BAÑÓN, Sonia (2013). «Ciberfeminismo: de virtual a político». *Revista Teknokultura*, (2013), vol. 10, núm. 2: 451-461.
- RODRÍGUEZ RUIZ, Blanca (2013). «¿Identidad o autonomía? La autonomía relacional como pilar de la ciudadanía democrática». *Anuario de la Facultad de Derecho de la Universidad Autónoma de Madrid*, núm. 17.

- RUBIO, Ana (2014). «Los efectos jurídicos del *soft law* en materia de igualdad efectiva. La experiencia española». *AFD (Anuario de Filosofía del Derecho)*, núm. 30.
- SALAZAR BENÍTEZ, Octavio (2015). «La identidad de género como derecho emergente». *Revista de Estudios Políticos*, núm. 169.
- SANDEL, Michel J. (2018). *Justicia ¿Hacemos lo que debemos?* Barcelona, Debate.
- SEVILLA MERINO, Julia (2005). «Igualdad en democracia es paridad. La reforma de las leyes electorales». *Artículo 14, una perspectiva de género: Boletín de información y análisis jurídico*, núm. 20.
- SOLER SÁNCHEZ, Margarita (2014). «La ciudadanía de las mujeres: el ‘feminismo razonable’ de María Cambrils a principios del siglo XX». En: *Igualdad y democracia: el género como categoría de análisis jurídico: estudios en homenaje a la profesora Julia Sevilla*. València, Corts Valencianes.
- TASA FUSTER, Vicenta (2018). «La igualdad efectiva de mujeres y hombres en la política de salud». En: Asunción Ventura Franch y Santiago García Campá (dir.). *El derecho a la igualdad efectiva de mujeres y hombres. Una evaluación del primer decenio de la ley orgánica 3/2007*. Madrid, Thomson Aranzadi.
- VAN DER VLEUTEN, Anna (2019). «Intersectionalising EU policies». Disponible en línea: <https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/saage_report-new_visions_for_gender_equality-2019.pdf>.
- VENEGAS, Mar; VILLAR-AGUILÉS, Alícia; ALMEIDA SANTOS, Sofia (2019). «Sex and Gender Equality Policies in Education in Three Southern European Societies: the cases of Andalusia and Valencian Community (Spain) and Portugal». *Revista Española De Sociología*, 29(1). Disponible en línea: <<https://doi.org/10.22325/fes/res.2020.09>>
- VERLOO, Mieke (2007). *Multiple Meanings of Gender Equality A Critical Frame Analysis of Gender Policies in Europe*. Central European University Press.
- VIVEROS VIGOYA, Mara (2016). «La interseccionalidad: una aproximación situada a la dominación». *Debate Feminista*, 52, 1-17. Disponible en línea: <<https://doi.org/10.1016/j.df.2016.09.005>>.

Alicia Villar Aguilés

Professora de sociologia de la Universitat de València. Investiga sobre les relacions entre societat i educació, conciliació dels temps personal, familiar i laboral i gènere. Està interessada en l'estudi de la desigualtat des de la perspectiva interseccional. Col·labora amb universitats brasileres en projectes sobre indicadors educatius i desigualtat. És la directora de la *Revista de Sociología de la Educación-RASE*. Participa en el Laboratori de Feminisme de la Fundació Nexe.

Vicenta Tasa Fuster

Professora de dret constitucional de la Universitat de València. Investiga sobre drets lingüístics i igualtat lingüística en col·laboració amb universitats espanyoles i europees. Així mateix, fa treballs i investigacions en matèria de gènere i igualtat, centrades en la regulació de les cures i la legislació d'igualtat. És la directora de la Càtedra de Drets Lingüístics de la Universitat de València i la directora acadèmica de la Fundació Nexe. Participa en el Laboratori de Feminisme de la Fundació Nexe.

Publicacions de la Fundació Nexe

www.fundacionexe.org/publicacions

Collecció Demos

1. **La política lingüística al País Valencià.** *Del conflicte a la gestió responsable*, de Susanna Pardines i Nathalie Torres.
2. **El finançament dels valencians.** *Una insuficiència històrica*, de Rafael Beneyto Cabanes.
3. **Valencians i democràcia.** *Del malestar a la proposta*, de Carlos Villodres Iglesias.
4. **Una nova planta per als valencians.** *Possibilitats i límits per a l'organització política i administrativa del País Valencià dins la Constitució de 1978*, d'Andrés Boix Palop.
5. **El darrer cicle immobiliari al País Valencià.** *O el progrés de la misèria*, de Josep Lluís Miralles i Garcia.
6. **La ciutat construïda.** *Del pla urbanístic al procés ciutadà*, de David Estal, Ramon Marrades i Chema Segovia. Pròleg de Josep Sorribes.
7. **Un país nou.** *Valencianisme, prosperitat i democràcia*. Vicent Flor (ed.).
8. **El valencianisme enfront d'Espanya.** *Una anàlisi estratègica*, d'Ama-deu Mezquida.
9. **El tio Canya ha mort.** *Notes sobre la mecànica sociolingüística del valencià*, de Francesc J. Hernández.
10. **Poder i llengua.** *Les llengües de l'ensenyament al País Valencià*, de Vicenta Tasa i Anselm Bodoque.
11. **Un model productiu des del territori.** *Cap a la clusterització de l'economia valenciana*, de Xavier Molina Morales.
12. **El dret civil valencià.** *L'assignatura pendent de l'autogovern*, de Joan Tamarit, Rafael Verdera i Javier Palao Gil.
13. **Música popular i feminisme.** *Estratègia per al canvi*, de Reis Gallego Perales.

Collecció Àgora

1. **Valors per a un republicanisme cívic valencià.** *Idees per a l'acció del valencianisme*, de Joan Alfred Martínez.
2. **L'endeutament dels ajuntaments valencians i les retallades a l'autonomia local (2010-2013)**, de Rafael Beneyto.
3. **La qualitat normativa al País Valencià.** *Propostes per a un nou model de producció i avaluació de les nostres normes*, de Claudia Gimeno.

4. *Sobre l'aplicació d'un impost turístic al País Valencià. Reflexions des de l'economia*, d'Asensi Descalç.
5. *Imposició patrimonial. El context espanyol i una proposta per al País Valencià*, d'Asensi Descalç.
6. *L'economia valenciana i les polítiques d'ocupació després de la Covid-19*, d'Enric Nomdedéu, Rafael Beneyto, Joan Sanchis

Collecció Praxis

1. *El repte de compartir el poder. Un full de ruta per a la formació d'un govern de coalició en l'àmbit local*, de Josep Maria Reniu
2. *Governar per a la cultura. Una proposta per a implementar una política cultural local*, de José Martínez Torró

Amb l'editorial Afers

1. *Nació i identitats. Pensar el País Valencià*, Vicent Flor (editor).
2. *Una nova via per a l'empresa valenciana*, Elies Seguí (editor).
3. *Identitat(s) a la cruïlla. Valencianitat i reptes territorials*, Antoni Martínez i Bernat (editor).

missió

La Fundació Nexa té com a missió contribuir a la millora i al progrés de la societat valenciana mitjançant la generació, la difusió i el debat d'idees.

fundadors

Els fundadors de la Fundació Nexa són l'Associació Cívica Valenciana Tirant lo Blanc i diverses persones a títol individual.

objectius

Tenim la voluntat d'estendre la consciència nacional valenciana a la majoria de la població del País Valencià per a assolir el màxim d'autogovern i de cohesió social possibles. Volem aprofundir en el funcionament democràtic de les nostres institucions, i volem potenciar els trets culturals, lingüístics, socials i econòmics propis del poble valencià.

valors

La Fundació Nexe vol promoure la cooperació entre els agents socials en clau valenciana, democràtica, oberta i plural, transformadora i moderna. Aquestes són els valors que ens defineixen.

temes

Tractem múltiples temes que s'estructuren al voltant de quatre eixos, sempre pensats en un marc valencià i global:

- enfortiment de la democràcia i de la cohesió social
- economia i sostenibilitat
- identitat, cultura i patrimoni
- feminisme i diversitat

activitats

Els objectius de la fundació es duen a terme per mitjà de diferents activitats: seminaris, jornades, presentacions de llibres, tertúlies, publicacions, convocatòries de beques i premis, etc. El principal mitjà de comunicació és la pàgina web fundacionexe.org. Mensualment enviem un butlletí digital en què s'informa de totes les novetats, al qual us podeu subscriure en la pàgina web.

Amb la col·laboració de

Col·lecció Àgora, núm. 7

Directora acadèmica: Vicenta Tasa Fuster

Coordinadora del Lab de feminisme: Reis Gallego Perales

Primera edició: octubre del 2020

© del text: Alicia Villar Aguilés i Vicenta Tasa Fuster

© d'aquesta edició: Fundació Nexe (www.fundacionexe.org)

Producció: Jaume Ortola

www.riuraeditors.cat

Carrer de l'Agregació, núm. 1, 2n 1a

08041 Barcelona

ISBN: 978-84-120424-7-4

Dipòsit legal: B 18572-2020

#AgoraNexe7

fundació ▶ nexa

Idees per a la societat valenciana del futur